HET LAND VAN AALST

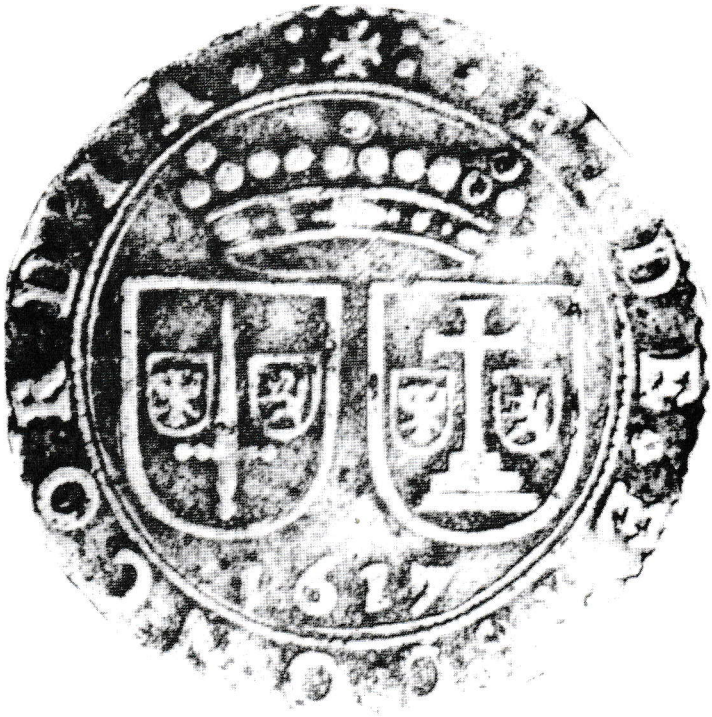

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, de Provincie Oost-Vlaanderen, de Stad Aalst, de Stad Ninove en Erfgoedcel Denderland.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 17 - Steunende leden: € 25 - Beschermende leden: € 35
Betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646 - BIC:BBRUBEBB
Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en + Luc De Rijck (1980-1984).

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Bart Cherretté, Lieve De Mecheleer, Luc Geeroms, Michel Igual Pacheco, Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot, Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre, Wouter Van Der Spiegel, Georges Vande Winkel, Reinoud Vermoesen, Wilfried Vernaeve.

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Mieke Van Damme, Asserendries 118, 9300 Aalst
tel. 053 21 63 30
e-mail: vdmieke@skynet.be
Redactiesecretariaat:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: hetlandvanaalst@telenet.be
Website: http://www.hetlandvanaalst.be

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Asserendries 118, 9300 Aalst
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

HET LAND VAN AALST

Jaargang LXIX - 2017

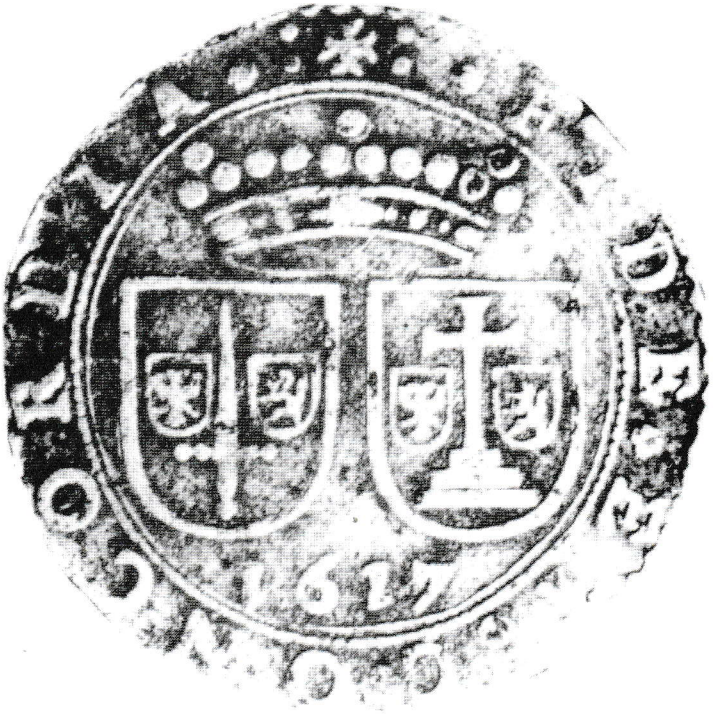

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, de Provincie Oost-Vlaanderen, de Stad Aalst, de Stad Ninove en Erfgoedcel Denderland.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 17 - Steunende leden: € 25 - Beschermende leden: € 35
Betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646 - BIC:BBRUBEBB
Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en + Luc De Rijck (1980-1984).

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Bart Cherretté, Lieve De Mecheleer, Luc Geeroms, Michel Igual Pacheco, Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot, Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre, Wouter Van Der Spiegel, Georges Vande Winkel, Reinoud Vermoesen, Wilfried Vernaeve.

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Mieke Van Damme, Asserendries 118, 9300 Aalst
tel. 053 21 63 30
e-mail: vdmieke@skynet.be
Redactiesecretariaat:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: hetlandvanaalst@telenet.be
Website: http://www.hetlandvanaalst.be

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Asserendries 118, 9300 Aalst
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

'Nu is het onsen tour!'[1] OPROER VAN KEIZERSGEZINDE DORPELINGEN IN HET LAND VAN AALST IN 1790

Herman LUYCKX

Inleiding

Dit artikel vertrekt van een reeks procesdossiers uit 1790 die verwijzen naar een keizersgezinde stroming onder plattelandsbewoners in een aantal plattelandsdorpen uit het westen van de kasselrij van het Land van Aalst. Einde mei – begin juni van dat jaar kwamen de keizersgezinden in opstand tegen het nog prille bewind van de patriotten die een half jaar voordien in de Zuidelijke Nederlanden de macht hadden veroverd (de Brabantse Omwenteling). De keizersgezinde opstandelingen waren evenwel niet opgewassen tegen de nieuwe machthebbers. Normaal gezien werden gevallen van rebellie en opstand tegen het gezag, als ze zich tijdens het *ancien régime* in Vlaanderen[2] voordeden, behandeld door de Raad van Vlaanderen, maar soms, zoals in 1790 vroeg die raad bijstand van andere rechtbanken, zoals het Leenhof van Aalst.

De gerechtsdossiers die ik selecteerde zijn in te delen in twee reeksen. Vijf dossiers behandelen klachten over subversieve daden en uitspraken van keizersgezinde burgers, vastgesteld voor en na de opstand (dossiers K 1-5). Daarnaast zijn er zeven dossiers die betrekking hebben op arrestanten die effectief aan het oproer hebben deelgenomen (O 1-7).[3] Ze werden beschuldigd van het verstoren van de openbare rust. De rechtbank wilde, op verzoek van de Staten van Vlaanderen, snel optreden om eventuele navolgers af te schrikken en schonk nauwelijks aandacht aan de motieven of argumenten van de opstandelingen. Toch bevatten de dossiers enkele intrigerende aanwijzingen daaromtrent. Er

1 Uitspraak van Judocus Hantson, keizersgezinde opstandeling op 1 juni 1790: Stadsarchief van Aalst, archief van het Leenhof ten Steene van het Land van Aalst, procesdossier 14138; in deze paper wordt dit dossier afgekort met de code O 4.
2 Hier wordt bedoeld het voormalige graafschap Vlaanderen, min of meer overeenkomend met de huidige provincies West- en Oost-Vlaanderen.
3 Voor het overzicht van de geselecteerde dossiers, zie hieronder: Bibliografie 1. Gerechtsdossiers.

zijn geen monografieën, wel enkele artikelen aan die opstand gewijd; de feiten en achtergronden komen ook zijdelings ter sprake in werken die hoofdzakelijk over andere thema's handelen. Uit die teksten, van vooral Luc Dhondt, blijkt dat de betreffende gerechtsdossiers slechts een beperkt deel uitmaken van de vele bronnen die voorhanden zijn om dat stukje geschiedenis te bestuderen.[4]

Het is niet mijn ambitie om in het kader van dit beperkte werkstuk alle relevante aspecten van die opstand, laat staan van de maatschappelijke context uit te diepen. Ingaand op het wetenschappelijke debat over het politieke en sociaaleconomische profiel van het Vlaamse platteland,[5] meen ik te kunnen onderschrijven dat ongenoegen over de fiscale druk de meest plausibele verklaring is voor de opstand.

Mogelijk is de keizersgezinde dissidentie in (het westen van het) het Land van Aalst slechts van marginaal belang in de complexe geschiedenis van de Brabantse Omwenteling. En hoewel er meer en belangrijker gerechtsdossiers over dezelfde feiten bewaard worden in andere archieven (onder meer te Gent, te Oudenaarde, te Ronse...), zal hieronder blijken dat de Aalsterse dossiers hoe dan ook een opmerkelijke en veelzeggende illustratie van die episode vormen.

4 Behalve gelijkaardige procesdossiers uit de stadsarchieven van Gent, Oudenaarde, Ronse, Zottegem... kunnen tal van andere relevante bronnen genoemd worden, zoals het dagboek van Bartholomeus De Rantere (*Beschrijving van al het merkweerdigste dat er voorgevallen is in de stad en casselrije van Audenaerde sedert het jaer 1787 tot het jaer 1825*, gepubliceerd door M. De Smet in 1973) en wellicht ook die van andere tijdgenoten. Voorts denk ik aan eigentijdse rapporten van de hand van magistraten en patriottenleiders, zoals een *Mémoire* (van H.E. De Smet, luitenant-baljuw van Oudenaarde, die de leiding had over de patriotten die de opstand beteugelden, en stukken uit het archief van de familie Raepsaet. Sporadisch werden de gebeurtenissen ook vermeld in pamfletten. Nuttig zijn vast ook de eigentijdse bronnen die toelaten de sociale en demografische aspecten van de betrokken lokale gemeenschappen te bestuderen, zoals boedelbeschrijvingen, parochieregisters en dergelijke. Over een eerdere belastingsopstand in Schorisse (augustus-september 1788) zijn o.m. enkele stukken geheime briefwisseling (tussen minister Trauttmansdorff en keizer Jozef II) bewaard.

5 Het sociaal-economisch profiel van het Land van Aalst in de pre-industriële periode (tweede helft 18de eeuw) waarbij vele boerenfamilies zich inschakelden in vormen van huisnijverheid, werd onder meer onderzocht aan de hand van steekproeven van boedelbeschrijvingen. Reinoud Vermoesen (o.a. in "Paardenboeren in Vlaanderen: middelaars en commercialisering van de vroegmoderne rurale economie in de regio Aalst", *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, 7, 2010, 3-37) deed zulks voor de plattelandsdorpen in de omgeving van Aalst en kon hieruit afleiden dat er (nog) geen echte conflictuele relatie was tussen de armste en rijkste boeren, noch tussen het plattelandsbevolking en de stedelijke kooplieden – integendeel hun belangen waren verstrengeld, ze hadden elkaar nodig. Andere auteurs, zoals Herman Van Isterdael, Frank Daelemans en Luc Dondt bestudeerden de situatie in andere plattelandsgebieden die zij representatief achtten voor Zuid-Vlaanderen, en legden meer de nadruk op spanningen tussen geprivilegieerden en bezitslozen, die voortkwamen uit een zeer ongelijke verdeling van de heerlijke rechten, waarbij vooral de armste sociale groepen opdraaiden voor de fiscale lasten.

De episode kan ook aangegrepen worden als voorbeeld voor de opvatting dat regionale verschillen inzake politieke strekking, hun wortels hebben in een periode die de partijpolitieke democratie voorafging, en mede verklaard kunnen worden uit gemeenschappelijke belevenissen van streekgenoten en hun voorouders (in dit geval zowel het vermoedelijke verschil in harmonieuze gezagsaanvaarding tussen oostelijke en westelijke landbouwdorpen in het Land van Aalst als de scherpe onderdrukking van het lokaal gebonden belastingoproer), en niet alleen uit (macro-)economische klassen- of belangentegenstellingen. De hier bestudeerde streek werd immers niet alleen in de jaren 1787-1790 maar ook in de decennia daarna gekenmerkt door een mentaliteit die veel verschillen vertoont met andere Belgische regio's. Verscheidene historici wijzen er bijvoorbeeld op dat het niet toevallig is dat de (antirevolutionaire) Boerenkrijg van 1798 niet gewoed heeft in het zuiden van het Scheldedepartement en het hevigst was in die plattelandsgebieden van het voormalige Vlaanderen en Brabant waar de patriotten sterk stonden in 1789-1790.[6]

Maar het gaat verder dan dat. Henk De Smaele is – met vele andere auteurs – van oordeel dat de opiniestrijd in en rond de Brabantse Omwenteling in grote mate aan de basis lag van de partijvorming in het 19de-eeuwse België. Zo suggereert hij ook dat de regio's die vijandig stonden tegenover het *ancien régime* liberaal werden na 1830.[7] Nu nog wordt in de beschouwde streek uitgesproken liberaal gestemd.[8]

In een eerste deel schets ik beknopt de politieke context van de Brabantse Omwenteling. Vervolgens belicht ik de feitelijke elementen van de dossiers en enkele hoofdlijnen van de procesgang om daarna in te gaan op de ideologische betekenis van de verklaringen die de verdachten en gearresteerden in de mond werden gelegd. Ten slotte noem ik enkele alternatieve invalshoeken voor verder onderzoek.

6 O.a. Henk DE SMAELE, *Rechts Vlaanderen*, 165-184 en Luc DHONDT, "De 'andere omwenteling' van 1790: de plattelandsopstand in Zuid-Vlaanderen en de Gentse collatiebeweging", in: J. LORETTE, P. LEFEVRE en P. DE GRYSE (red.), *Handelingen van het Colloquium over de Brabantse Omwenteling / Actes du Colloques sur la Révolution brabançonne*, Brussel, 1984, 185.

7 DE SMAELE, *Rechts Vlaanderen*, 147-148 en 186.

8 Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2012 behaalde Open VLD in Oudenaarde (met deelgemeenten als Mater en Welden) 40% van de stemmen ; ook in Zwalm (o.a. Nederzwalm, Munkzwalm, Hermelgem, Hundelgem en Sint-Maria-Latem) was dat 40% en in Brakel (o.a. Nederbrakel, Elst, Zingem en Michelbeke) 42%. – Vlaamse Overheid, Agentschap Binnenlands Bestuur, resp. http://www.vlaanderenkiest.be/verkiezingen2012/index.html#/gemeente/45035/uitslagen, http://www.vlaanderenkiest.be/verkiezingen2012/index.html#/gemeente/45059/uitslagen en < http://www.vlaanderenkiest.be/verkiezingen2012/index.html#/gemeente/45065/uitslagen>. Geconsulteerd op 24 april 2015.

A. 1790 - Politieke context

Brabantse Omwenteling en onafhankelijke Belgische republiek

De twaalf dossiers die hier besproken worden hebben allemaal betrekking op het jaar 1790, dus tijdens de korte periode waarin het Land van Aalst, als onderdeel van Vlaanderen, behoorde tot de republiek der Verenigde Nederlandse Staten (in het Frans: États *belgiques unis*). Die republiek was ontstaan in januari 1790 nadat een veldtocht van opstandige, patriottische legertjes tussen oktober en december 1789 het grondgebied van de Oostenrijkse Nederlanden (met uitzondering van het hertogdom Luxemburg) hadden veroverd op de keizerlijke troepen en de landvoogden en hun regering uit hun bestuurscentrum Brussel hadden verjaagd. Dit betekende het einde van het bewind van de 'verlichte despoot' keizer Jozef II in deze gewesten.

Nu ze aan de macht waren, hadden de Staten van Brabant, Vlaanderen, Henegouwen en Namen hun door de keizer geviseerde oude soevereine rechten hersteld en zich aaneengesloten tot een confederale republiek die zich onafhankelijk verklaarde op 11 januari 1790.[9] De Brusselse advocaat Hendrik Van der Noot, die de opstand had geleid en als woordvoerder van de stedelijke gilden de machtigste man was in de Staten van Brabant, was uitgeroepen tot staatshoofd. Hij had de titel van minister en werd bijgestaan door de Antwerpse kanunnik Van Eupen, in de functie van staatssecretaris.

Er waren ook minder conservatieve voormannen opgestaan, onder leiding van een andere Brusselse advocaat, Jan Frans Vonck, die met de omwenteling een eerder democratische regeringsvorm en een moderne constitutie nastreefden, onder andere geïnspireerd door verlichtingsdenkers en de idealen van buitenlandse revoluties (vooral in Amerika en Frankrijk). Deze groep 'democraten' kreeg steun van de opkomende burgerij van ondernemers, bankiers en handelaars, maar zij waren in de minderheid en werden enkele weken na de oprichting van de republiek in een hardnekkige pamflettenoorlog door de conservatieve 'Statisten' beschuldigd van antiklerikale nieuwlichterij en als volksverraders aan de kant geschoven. De onafhankelijke Belgische republiek hield het geen jaar uit, want in november 1790 konden de Oostenrijkers zonder veel weerstand de zuidelijke Nederlanden heroveren.

9 Naast de genoemde provinciale staten sloten zich ook vertegenwoordigers van Mechelen, het Doornikse en Oostenrijks-Gelre bij de republiek aan ; < http://nl.wikipedia.org/wiki/Verenigde_Nederlandse_Staten> . Geraadpleegd op 12 december 2014.

Ik heb de politiek-historische context van de Brabantse Omwenteling hier allicht wat te bondig samengevat; voor meer gedetailleerde en genuanceerde analyses kan ik verwijzen naar de uitgebreide literatuur ter zake. Een redelijk uitvoerig chronologisch overzicht, dat rekening houdt met de belangrijkste historiografische inzichten, is te vinden in het eerste hoofdstuk van de opstellenbundel *Revolutie in Brabant 1787-1793* uit 1990.[10] Beknoptere overzichten van het complexe verloop in enkele bladzijden, waarbij wel hoofdzakelijk wordt gefocust op de gebeurtenissen in het kerngebied Brabant, zijn onder meer te vinden in enkele teksten van Jan Roegiers die, als kenner van de 18de-eeuwse kerkelijke geschiedenis in onze gewesten, benadrukt hoe cruciaal de rol was van de clerus (van hoog tot laag), voor en tijdens de omwenteling.[11]

Onzekerheid troef

In de periode februari-april 1790 waren de Statisten[12] nog niet erg zeker dat ze hun prille republiek lang overeind zouden kunnen houden. Internationale erkenning bleef uit. De Oostenrijkers hadden nog steeds het hertogdom Luxemburg in handen en daar waren ook keizerlijke troepen gelegerd. (Jozef II stierf op 20 februari 1790 en werd opgevolgd door zijn broer: Leopold II.) Een deel van het Oostenrijkse leger zat nog opgesloten in de citadel van Antwerpen, die pas officieel werd overgedragen op 29 maart.[13] Vonck en vele van zijn aanhangers waren na scherpe conflicten en straatoproer in Brussel en Namen naar Noord-Frankrijk gevlucht, waar ze zich in de streek van Rijsel ophielden en – althans volgens hardnekkige geruchten – zich klaar hielden om gewapenderhand het land binnen te vallen. De in ongenade gevallen patriottengeneraal Van der Meersch, ook een medestander van Vonck, werd half april gearresteerd en in Antwerpen opgesloten.

10 Fernand VANHEMELRYCK, "De Brabantse Revolutie: het verhaal van een mislukking", in: IDEM (red.), *Revolutie in Brabant 1787-1793*, UFSAL, Brussel, 1990, 9-82.

11 O.a. Jan ROEGIERS, "De Brabantse Omwenteling in haar politieke, religieuze en culturele context", in: J. LORETTE, P. LEFEVRE en P. DE GRYSE (red.), *Handelingen van het Colloquium over de Brabantse Omwenteling / Actes du Colloques sur la Révolution brabançonne*, Brussel, 1984, 75-90; Jan ROEGIERS en N.C.F. VAN SAS, "Revolutie in Noord en Zuid (1780-1830), in: J.C.H. BLOM en E. LAMBERTS (red.), *Geschiedenis van de Nederlanden*, Rijswijk, 1993, 219-249; Jan ROEGIERS, "Routine, reorganisatie en revolutie (1759-1802)", in: Patricia QUAGHEBEUR en Luc VITS (red.), *Het aartsbisdom Mechelen-Brussel: 450 jaar geschiedenis*, Antwerpen, Halewijn, 2009, 234 en 269-279.

12 Aanhangers van de conservatieve Van der Noot.

13 Jan-Frans en Jan-Baptist VAN DER STRAELEN, *De Kronijk van Antwerpen*, deel III – 1789 en 1790 (1930), 215-223.

B. Klachten en beschuldigingen

Het is tegen die achtergrond en de angst van de nieuwe gezagsdragers voor de wraak van vonckisten en keizersgezinden (die elkaar intussen gevonden leken te hebben) dat twee gerechtelijke dossiers van Aalst (K 1 en K 2) bekeken moeten worden. Het eerste betreft een viervoudige getuigenis van inwoners uit Liedekerke tegen hun landeigenaar jonker Nicolaes De Beelen uit Brussel, die ze op 3 februari ontmoet hadden in Denderleeuw (baronie van Liedekerke) bij het betalen van hun pachtgeld.[14] Het dossier bestaat hoofdzakelijk uit een "informatie preparatoire extraordinaire" tegen die Brusselse jonker, uitgevoerd door de leenmannen van de baron van Liedekerke en zijn baljuw.[15] Drie van de getuigen worden "landsman" genoemd en de vierde was "meester waegemaeker". Telkens wordt in ongeveer dezelfde bewoordingen aangeklaagd hoe De Beelen de slagkracht van de patriotten durfde kleineren. Na het betalen van hun pacht vroegen de Liedekerkenaars of die nu "uytgedaan" was. De jonker antwoordde dat ze was "dood ende te niet gedaen zoals de patriotten". De geschrokken pachters – kennelijk patriottisch gezind – gingen in discussie, maar De Beelen verduidelijkte dat de patriotten niet opgewassen waren tegen de 30.000 keizerlijke soldaten die in Luxemburg klaar stonden. Ze hadden geen geld, beweerde De Beelen, en zelf was hij niet van plan om hen nog langer te financieren (blijkbaar had hij dat aanvankelijk wel gedaan – vermoedelijk als vonckist) want "de keyzer heeft ons nood [= nooit] iets misdaen". Kennelijk waren deze uitspraken subversief genoeg om de Brusselse landeigenaar te vervolgen als keizersgezind en staatsvijandig individu.[16]

Einde maart, toen de Oostenrijkse soldaten uit de Antwerpse citadel op het punt stonden om zich over te geven en dus thuis verwacht werden,[17] waren het de uitspraken van een hulpkleermaker uit Erembodegem, Pieter De Baine (ook d'Ubaine of Du Baine), die onrust wekten bij patriottisch gezinden.[18] Een herbergierster uit dat dorp had hem immers horen zeggen dat die jongens beter in keizerlijke dienst zouden blijven. Die getuigenis werd door de leemannen van het Land van Aalst

14 Stadsarchief van Aalst, archief van het Leenhof ten Steene van het Land van Aalst, procesdossier 13668, 1790; in deze paper afgekort als K 1.
15 Geacteerd op 22 februari 1790. Voorts bevat het dossier een onkostennota. De overige stukken van het onderzoek en proces worden kennelijk niet in het Stadsarchief van Aalst bewaard.
16 Wat er verder met De Beelen gebeurd is, weten we niet. Ook over de pachters uit Liedekerke is verder niets bekend.
17 Onder die soldaten waren vermoedelijk veel jongens van de streek.
18 Dat kunnen we opmaken uit het procesdossier nummer 13665, 1790, bewaard in het Stadsarchief van Aalst, archief van het Leenhof ten Steene van het Land van Aalst; in deze paper afgekort als K 2.

beschouwd als een bewijs dat de man een felle tegenstander van de patriotten was. Het dossier K 2 tegen De Baine is overwegend gestoffeerd met getuigenissen van latere datum. Zo zou de beklaagde, die pas eind juni gearresteerd werd, einde mei aan twee andere getuigen uit de praterij Mijlebeek, verklaard hebben dat hij al enkele malen was opgepakt als vermoedelijke spion omdat hij zonder paspoort reisde. Beide getuigen hadden hem voor de ingang van een herberg aangetroffen terwijl hij soldaten aan het ronselen was voor het leger van Van der Meersch, die "binnen de acht dagen uyt syne detentie soude syn".[19] De Baine pochte dat hij er al veertig had geëngageerd. Volgens hem zouden degenen die de vonckistische generaal gevangen hielden, zelf worden opgesloten en "ook gesmaekt [...] hebben wat het kot is".

De belangrijkste aanklacht uit dossier K 2 betrof de uitspraken die De Baine ongeveer een maand later deed en waarover Peeter Cantillon getuigde, een facteur van granen en hop uit Schaarbeek;[20] zijn getuigenis werd geacteerd op 12 juli 1790. De Baine was een goede bekende van Cantillons vrouw en had zich meermaals "voor den keyzer ende jegens de patriotten" geuit. Toen Cantillon hem op 21 juni op de man af vroeg wat hij dacht "nopende de omstandigheden van den tyd", vertelde hij dat er in Frankrijk op een kasteel tussen Rijsel en Tourcoing veel uitgeweken landgenoten waren aangeworven door graaf de La Marck,[21] voor 2 schellingen per dag (en nog meer als ze een geweer meebrachten). De Baine beweerde dit zeker te weten omdat hij acht dagen voordien bij de graaf aan tafel zat. Hij voorspelde ook de spoedige ondergang van de Staten en van Van der Noot.

C. Keizersgezinde dorpelingen in opstand

Het discours van De Baine waarover Cantillon getuigde, dateert al van enkele weken na de keizersgezinde opstand die centraal staat in zeven procesdossiers die ik in dit hoofdstukje zal overlopen. Ik bespreek ze niet één voor één, maar gegroepeerd rond het meest uitvoerige verhaal, het dossier tegen Joannes Baptiste Van Gansbeke uit Hundelgem.[22] De man, een 30-jarige, ongeletterde "stoeldrayer", was vlak na de "Stoornisse" gearresteerd. Het dossier O 6 is ook juridisch-technisch inte-

19 In werkelijkheid kwam Van der Meersch pas vrij in november 1790.
20 Evenals Mijlebeek een praterij (feodaal gebiedsdeel) van Aalst.
21 August Maria Raymond, prins van Arenberg, in onze gewesten beter bekend als graaf de La Marck was een van de hoog-adellijke figuren die het vonckistische kamp openlijk steunden (Vanhemelryck, "De Brabantse revolutie", 53.)
22 Stadsarchief van Aalst, archief van het Leenhof ten Steene van het Land van Aalst, procesdossier nummer 14140, 1790; in deze paper afgekort als O 6.

ressant, als illustratie van het verloop van een extraordinair crimineel strafproces, zoals beschreven door Jos Monballyu:[23] Van Gansbeke werd op 30 juni, na voorlezing van een eerste "interrogatoir" (van 4 juni), opnieuw ondervraagd in de gevangenis van de "Camer van Liberteyt". Voorts vinden we verslagen van een zevental getuigen (onder wie enkele medegevangenen) die met hem geconfronteerd werden in het bijzijn van commissarissen van het Leenhof. Aan de getuigen werd telkens gevraagd of ze nog een "reproche" hadden of iets "tzynder ontlastinge" wisten, wat veelal ontkend werd.[24] De leenmannen kwamen tot de conclusie dat Van Gansbeke voor de hem ten laste gelegde feiten bestraft moet worden "conform de placaeten, edicten, geschreven rechten, costumen ende usantien van desen lande, [...] andere muytelaers, revolteurs ende stoorders der gemeene ruste ter exempel". Het vonnis zelf ontbreekt echter.

De feiten

Op 31 mei hoort Van Gansbeke in de vroege namiddag de alarmklok kleppen in het buurdorp Munkzwalm. Met een vijftal dorpsgenoten gaat hij erop af en treft er "een hoop volk" aan.

Als ze vervolgens ook de klok van Nederzwalm horen luiden,[25] gaan de Hundelgemnaars ook daar op af, en van daar verder, met steeds meer volk, naar Welden waar eveneens de stormklok luidt. Daar troepen honderden mensen samen op het dorpsplein. Ze worden er toegesproken door enkele aanvoerders, van wie vooral de landsman Christiaen Janssens uit Sint-Maria-Latem, twee van diens broers en Philippus De Waele indruk maken op Van Gansbeke. Volgens een notitie in de marge van het verhoor zijn sommige aanstokers soldaat geweest in het keizerlijke leger. (We weten uit het onderzoek van Luc Dhondt, die zich baseerde op dossiers uit het archief van de Raad van Vlaanderen,[26] dat alvast De Waele, afkomstig uit Munkzwalm, in Oostenrijkse krijgsdienst is geweest, dat hij d'Alton werd genoemd[27] en inwoonde bij de gebroeders

23 Jos MONBALLYU, *Zes eeuwen strafrecht. De geschiedenis van het Belgische strafrecht (1400-2000)*, Leuven, Acco, 2006, 347-364.
24 Een "reproche" betekent: het wraken (willen tegenhouden) van een bewijs; MONBALLYU, *Zes eeuwen strafrecht*, 348.
25 Nederzwalm wordt in deze dossiers steevast Alderheyligen of Alderheyligen Zwalm genoemd.
26 Luc DHONDT, "De plattelandsopstand der gelijken van 1790. Bijdrage tot de kennis van de crisis van de Oude Maatschappij en de politieke en ideologische geschiedenis van het platteland", *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 19, 1978, 185-259; meer bepaald over broeders Janssens en Ph. Dewaele: p. 239 en 255-256.
27 Naar de Ierse graaf Richard d'Alton die in 1789 als commandant-generaal de Oostenrijkse troepen aanvoerde in de Nederlanden.

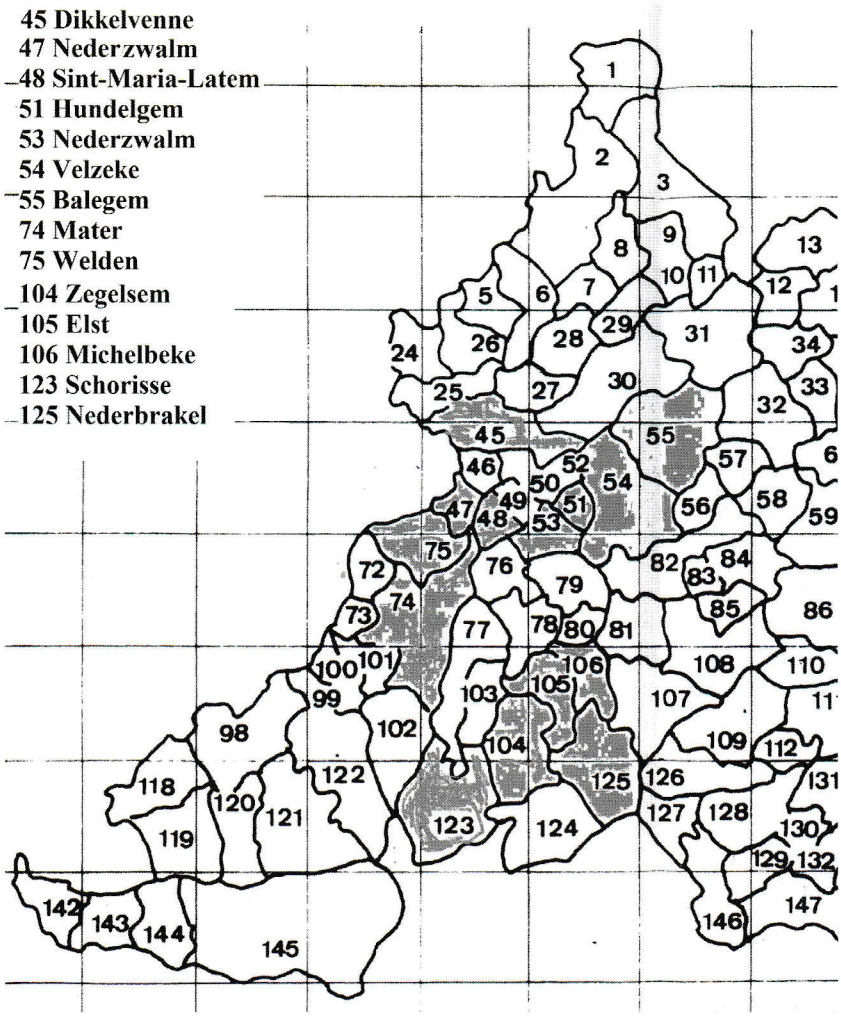

Kaartje van het westelijke deel van Land van Aalst in de 18de eeuw (afgeleid van kaart uit M. CHERRETTÉ, *Historische ontwikkeling van de instellingen in het Land van Aalst tijdens de middeleeuwen en in de moderne tijden, inzonderheid van het landscollege* (Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Verhandelingen, XVII), Gent,1992). De dorpen waar de opstandelingen actief waren in 1788 (Schorisse) en in 1790 (dorpen in de O-dossiers) zijn met vlekken aangeduid.

Janssens op hun hoeve in Sint-Maria-Latem. Dhondt vermeldt ook dat zowel De Waele, in militair uniform, als Christiaen Janssens, te paard reden tijdens de opstand.)

In het dossier O 3 wordt Christiaen Janssens "capitijn" genoemd,[28] maar Dhondt benadrukt dat deze tijdens zijn ondervraging herhaaldelijk die titel afwees; een van de getuigen tijdens het proces tegen Janssens citeerde hem aldus: "wy en willen geene capiteyn zyn wy zyn alle te maele gelyck".[29]

Terug naar het verhaal van O 6: Van Gansbeke verneemt in Welden van de aanvoerders wat er op het spel staat: een overwinning op de patriotten betekent de bevrijding van het land met als gevolg dat de "zettingen" op "vier ponden per daghwand" worden gebracht.[30] Binnen de acht à tien dagen zullen de keizerlijke troepen in het land zijn. Van Gansbeke durft niet meer afhaken als hij verneemt dat al wie niet meedoet, neergeschoten zal worden.

In het dossier tegen Constantinus De Smet (O 7)[31] wordt vermeld dat die dag in Welden een oproerling geschoten heeft op een patriottische vrijwilliger, "sittende te peerde" en ook dat hier een "weyknecht"[32] van de abdij van Eename beroofd werd van zijn geweer en zijn "wouttasch". Van Gansbeke trekt samen met een honderdtal mannen, de leiders op kop, vanuit Welden naar Mater (O 6). Daar aangekomen doet de 'capitijn' zelf de stormklok luiden. Met enkele anderen keert Van Gansbeke terug naar Welden, waar hij verneemt dat er een korps patriotten in aantocht is. Bang geworden, vertrekt hij rond negen uur 's avonds met enkele makkers huiswaarts. De Smet, een timmerman uit Munkzwalm die al de hele dag meeloopt (O 7), gaat samen met enkele "complicen" de nacht doorbrengen in een herberg in Sint-Maria-Latem. De volgende morgen wapent De Smet zich met twee pistolen en trekt hij met vijftien à zestien man naar Nederzwalm, het grote verzamelpunt.

Diezelfde ochtend, op 1 juni, blijkt Christiaen Janssens persoonlijk in Hundelgem te zijn, waar hij de klok doet luiden (O 6). Mede door "het slaen van den trommel" krijgt hij opnieuw veel volk bijeen. Ze gaan nu naar Velzeke en onderweg krijgt Van Gansbeke, die aanvankelijk alleen een gaffel als wapen heeft, een geweer ("fusique") in handen.

28 Stadsarchief van Aalst, archief van het Leenhof ten Steene van het Land van Aalst, procesdossier nummer 14137, 1790.
29 DHONDT, "De plattelandsopstand der gelijken", 256. De titel van het artikel is kennelijk gebaseerd op die uitspraak van Christiaen Janssens.
30 Een dagwand was een oppervlaktemaat, nl. het stuk land dat op een dag te beploegen was.
31 Stadsarchief van Aalst, archief van het Leenhof ten Steene van het Land van Aalst, procesdossier nummer 14141, 1790.
32 een soort koewachter?

In Velzeke worden nog meer geweren "afgehaald" (lees: bij burgers opgeëist) en sporen de oproerlingen "menigvuldige personen" aan om zich te wapenen en mee op te trekken naar Nederzwalm. Één van de getuigen in het dossier O 6, een landsman, vertelt hoe de bende die dag in het klooster van Velzeke, in vele huizen en ook bij hem zelf binnendringt, op zoek naar wapens. Hij en zijn dochter worden verplicht om koffers en kasten open te maken. Als dit niets oplevert, eist de bende dat de man zou meedoen met de opstand, wat hij weigert omdat hij 60 jaar oud is. Gelijkaardige feiten in hetzelfde dorp zijn het onderwerp van dossier O 2, een getuigenis tegen drie gearresteerde Velzekenaars.[33]

Uitvoeriger is het dossier O 3 tegen Jacobus Cornual (ook Cornewal en Cornowal), eveneens uit Velzeke. De man is "in de vijftig"; zijn beroep wordt niet vermeld, maar hij blijkt ongeletterd (hij signeert met een kruisje).[34] Met het geweer in de hand is hij in verschillende huizen van zijn dorp binnengevallen om wapens op te eisen en mensen tot de opstand te dwingen. Eenmaal dreigde hij iemands huis in brand te steken. Hij riep voortdurend "Vivat den keyser" en droeg "eenen tack van meirozen op den hoed aldus door dit teeken [...] het volck tot den oproer [opwekkend]".

Terwijl Van Gansbeke (O 6) met de hoofdgroep mee opstapt naar Nederzwalm (ook Cornual is erbij, "voorengegaan door slaende trommel"; O 3) nemen een paar kleinere groepjes een andere route om nog meer volk te ronselen. Van de mannen die in Balegem passeren zijn enkele daden opgetekend in de dossiers O 1 (tegen Joannes Francies De Bruycker) en O 4 (tegen Judocus Ludovicus Hantson).[35] De Bruycker, een 42-jarige Balegemse handwerkman, gewapend met een knots, dringt samen met andere bendeleden het huis van een griffier binnen. Als ze daar geen geweren vinden, trekken ze naar de pastorij, waar ze niet binnen geraken maar veel tumult veroorzaken. Ook Hantson, een schoenlapper van 38 jaar, is Balegemnaar. Hij loopt met een geweer heen en weer in de straten van zijn dorp, zwaaiend met een hoed. Hij helpt andere oproerlingen om in verschillende huizen, onder andere bij de koster, geweren te zoeken en zweept het volk op met oproerige taal ("seditieuse discoursen", waar ik hieronder nog op terugkom), door te

33 Stadsarchief van Aalst, archief van het Leenhof ten Steene van het Land van Aalst, procesdossier nummer 14136, 1790. Behalve deze ene getuigenis bevat dit dossier geen andere stukken.
34 procesdossier nummer 14137.
35 Stadsarchief van Aalst, archief van het Leenhof ten Steene van het Land van Aalst, procesdossiers met als nummers resp. 14135 en 14138.

zwaaien met zijn hoed[36] onder het roepen van de leuze "Vivat den keyzer" (eenmaal ook "d'Alton!")[37] en door het slaan op een trommel die hij had opgeëist bij de tamboer van de plaatselijke schuttersgilde. Hij begeleidt de bende op haar verdere tocht naar Nederzwalm (via Hundelgem en Sint-Maria-Latem).

De hoofdgroep is intussen in Nederzwalm gearriveerd tegen drie à vier uur in de namiddag (O 6). Nadat Van Gansbeke bij een molenaar een boterham en een pot bier gevraagd en gekregen heeft,[38] begeven ze zich naar het dorpsplein. Van Gansbeke schat dat daar ongeveer vijfhonderd man bijeen is, gewapend met stokken, vorken, rieken, sabels, pistolen en geweren. De gebroeders Janssens delen kogels en schietpoeder uit.[39] Vanuit Nederzwalm vertrekt die namiddag een kleine groep, waaronder De Smet en De Waele, via Hermelgem naar Dikkelvenne[40] op ronseltocht volgens het gekende patroon (o.a. het kleppen van alarmklokken en brutale dreigementen; O 7). In dit dorp brengen ze onder meer een bezoek aan de pastoor van wie De Smet en zijn makkers een glas wijn, "eenig gelt" en een geweer krijgen (of afdwingen – dat is niet duidelijk). Maar even later worden ze in een herberg in Dikkelvenne gearresteerd door de "wacht" van Gavere.

In Nederzwalm verschijnt rond vijf uur een compagnie patriotten (O 6). Ze beginnen op het volk te schieten en als er wordt teruggeschoten (Van Gansbeke is een van de schutters), trekken de patriotten zich terug. Twee uur later dagen de patriotten weer op en er volgt opnieuw een vuurgevecht. Ook Hantson (O 4) lost "menighvuldighe schooten" tegen "de vaderlandtsche troupen ende vrijwillighe der steden ende omliggende prochien". Cornual (O 3) slaat die avond in Nederzwalm een paar vensters stuk met de kolf van zijn geweer. De oproerlingen slaan uiteindelijk op de vlucht (O 6). Van Gansbeke keert terug naar Hundelgem en de volgende middag wordt hij daar gearresteerd ("geapprehendeerd") in opdracht van de Hundelgemse baljuw.

Maar het oproer is nog niet voorbij, want op die zelfde woensdag 2 juni wordt er iets zuidelijker opnieuw volk geronseld om tegen de patriotten te vechten, met dezelfde actiemiddelen (alarmklok, geweren op-

36 Talrijke getuigen herinneren zich goed de hoed waarmee Hantson zwaaide, maar beschrijven niet hoe de hoed eruit zag en of ze versierd was met een kokarde of ander symbool.
37 Zie voetnoot 27.
38 De vorige dag had hij bij een boer in Mater een "smouteram" gekregen.
39 Volgens een van de getuigen in een Gents dossier zou Janssens dat kruit gekregen hebben van (de baljuw van) baron de Norman, "de keizersgezinde heer van Oudenhove", waarmee de "boerenkapitein" blijkbaar goede relaties had, zie DHONDT, "De plattelandsopstand der gelijken", 238-239.
40 Dikkelvenne grenst aan Gavere.

eisen, personen ronselen onder dreiging) ...) in de dorpen Elst, Michelbeke, Nederbrakel en Zegelsem. Dat verhaal vinden we alleen terug in het dossier tegen Henricus De Temmerman.[41] Bovengenoemde leiders komen hier niet meer ter sprake, wel het doel: "op te trecken ter hulpe van het ander volck naar Alderheylighen". De uitvoerigste getuigenis is die van de koster van Zegelsem en zijn dochter tegen De Temmerman die (gewapend) bij de koster binnenvalt, hem dwingt de klok te luiden, geweren af te staan en de trommel van de zolder te halen. De bende belaagt ook de pastoor. De leiding is die dag in handen van Augustinus Van Der Stockt, "mulder ende practesijn" te Michelbeke, maar ook De Temmerman, wiens beroep niet vermeld wordt, gaat fel te keer. Het dossier O 5 is helaas onvolledig: het stuk waarin tal van getuigenissen zijn opgetekend, eindigt zonder ondertekening en de samenvatting van de beschuldiging eindigt midden in een zin.

Procesvoering, bestraffing en repressie

Kort na de feiten werden de gearresteerden een eerste keer ondervraagd. In de dossiers O 3 en O 6 lezen we dat het Leenhof Ten Steene op 11 juni 1790 een instructie kreeg vanwege de Staten van Vlaanderen om het onderzoek zelf voort te zetten. Verdere ondervragingen en getuigenverhoren vonden plaats in de tweede helft van juni, in juli en begin augustus.

In vijf van de zeven dossiers worden de oproerlingen ervan beschuldigd te hebben deelgenomen aan een "grauwzame opstand, seditie ende stoornisse der publique ruste", of "aboninamele t'saemenrottinghe" en te hebben samengezworen "jegens het oppergesagh van het landt ende de veijligheijt van het volck". Zoiets kan niet getolereerd worden "in een land van rechte" en dient te worden bestraft "andere oproermakers [...] ten exempel". In de meeste dossiers is ook te lezen dat de leenmannen die de uitspraak deden (nauwelijks enkele weken na de feiten) door de Staten van Vlaanderen "geauthoriseert" werden "te doen strict sommier ende cortrecht". Dit bevestigt wat Dhondt schrijft, verwijzend naar een Ordonnantie van de Staten van Vlaanderen van 2 juni 1790: er moesten buitengewone rechters worden aangesteld en de rechtsgang diende "kort ende summier" te zijn.[42] De Raad besloot ook om een van zijn kopmannen, Jacques Desmet, tevens hoogbaljuw van Gavere en van het Land van Gavere, die bovendien namens Vlaanderen zetelde

41 Stadsarchief van Aalst, archief van het Leenhof ten Steene van het Land van Aalst, procesdossier nummer 14139, 1790; in deze paper afgekort als O 5.
42 DHONDT, "De plattelandsopstand der gelijken", 236.

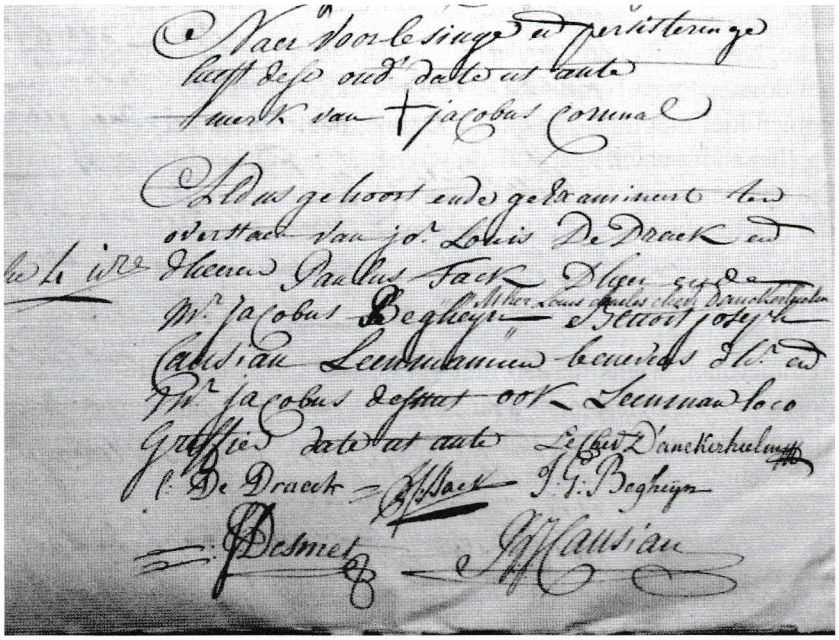

Enkele signaturen in het dossier O 3. De beklaagde Cornual heeft een kruisje als "merk" en voorts zien we o.m. de signatuur van Jacques (Jacobus) Desmet, die hier optrad als (loco) griffier.

in het nationaal Congres in Brussel, als bijzondere rechter op te roepen wegens "aldaer [in het land van Aalst] veel influentie hebbende".[43] En inderdaad, we vinden de handtekening van deze zeer machtige baljuw in drie van onze interessantste dossiers: O 3, O 4 en O 6.

Alleen het dossier O 7, de zaak waarbij de wacht van Gavere instond voor de arrestatie en die slechts één stuk bevat (het vonnis), lijkt niet afkomstig te zijn van het Aalsterse Leenhof: het is opgesteld en ondertekend door de "raedtpensionaris der stadt Gent", genaamd J.P. De Wulf.

De Bruycker (O 1) kreeg een lichte straf: zes weken gevangenis "te water ende te broode". Cornual (O3), Hantson (O 4) en De Smet (O 7) werden zwaarder aangepakt: elk met geseling op een schavot "op uwen blooten rugge [...] met scherpe roeden tot den loopende bloede" en respectievelijk zes, twaalf en twintig jaar opsluiting met dwangarbeid in het provinciaal correctiehuis te Gent. De andere dossiers bevatten geen vonnis of concrete bestraffingseis. Telkens wordt de uitspraak van de

43 IDEM, 249. In Hendrik STRIJPENS, *Oost-Vlaanderen: Bouwheer van de "staat" België*, 1981, wordt uitgebreid ingegaan op de aanzienlijke politiek rol die Jacques Desmet (en zijn familie) speelde in het Land van Aalst en Vlaanderen, onder andere op de pagina's 10-11, 14 en 19.

straf voorafgegaan door een formule die aangeeft dat de feiten voldoende bewezen zijn, deels gebaseerd op de bekentenis van de gevangene. Volgens Monballyu is dit gebruikelijk in de extraordinaire procesgang (die geldt voor al deze opstanddossiers), namelijk een procedure waarbij het onnodig wordt geacht dat de beklaagde een advocaat of procureur krijgt toegewezen.[44] Wat er van de gevangenisstraffen is geworden na de ondergang van de patriottische republiek kunnen we uit de dossiers niet opmaken.

De kopstukken werden niet in Aalst berecht. Dhondt rapporteert dat enkele leiders, onder wie een broer van Christiaen Janssens, nog in juni in Gent werden opgehangen en wekenlang aan de poorten van de stad werden tentoongesteld. Christiaen zelf werd bijna zes maanden na zijn arrestatie gruwelijk geëxecuteerd in Oudenaarde, enkele dagen voordat de Oostenrijkse legers het land heroverden.[45]

Het waren drie woelige dagen, maar een opstand kwam niet echt van de grond. Dhondt merkt op dat de patriotten tijdens de daarop volgende dagen een bloedige repressie uitoefenden waarbij honderden gevluchte actievoerders, die zich onder andere in bossen en graanvelden hadden verstopt, het leven lieten.[46]

D. Na de opstand

Dat het nog enkele dagen onrustig was in het noorden van Henegouwen (grenzend aan het zuid-westen van het Land van Aalst) en dat vele opstandelingen het land ontvluchtten blijkt niet rechtstreeks uit de dossiers die ik vond, maar wordt gemeld door Dhondt.[47] In ieder geval bleef het Staatse bewind bedreigd. Op 18 juli, dus anderhalve maand na het neerslaan van de opstand, kwamen twee landslieden uit Iddergem een onbekende "van vremde lande" op hun veld tegen en ze vroegen hem uit over wat hij zoal wist "van den teyd".[48] De vreemdeling vertelde dat er "vier uren boven Doornik" een leger van 80.000 man klaar stond, onder leiding van de hertog van Arenberg en prins de Ligne, om samen met de keizerlijke troepen uit Luxemburg, het land te heroveren. Voorts wist hij dat "bij dit leger waeren den prelaat van Geeraertsberge,

44 MONBALLYU, *Zes eeuwen strafrecht*, 357 en 359.
45 DHONDT, "'La cabale des misérables'", de 1790. La revolte des campagnes flamandes contre la révolution des notables en Belgique (1789-1790)", *L'Europe et les Révolutions (1770-1800)*, Brussel, 1980, 130-131.
46 IDEM, 129.
47 IDEM, 129.
48 Stadsarchief van Aalst, archief van het Leenhof ten Steene van het Land van Aalst, procesdossier nummer 13666, 1790; in deze paper afgekort als K 3.

Dhoop, Maroux, van Asbroek ende veel andere groote".[49] De soldaten waren geëngageerd tegen twaalf stuivers per dag (wat duidelijk niet verzonnen is, want gelijk aan de twee schellingen die De Baine een maand eerder had genoemd in dossier K 2). Één van de boeren uit dossier K 3 wierp op niet bang te zijn want "wij zyn hier al patriot ende al de prochien zijn alhier onder de wapenen",[50] maar de vreemdeling dacht dat hier alleen "meerderen troubel" van kon komen. Hij vertelde dat de legeraanvoerders het volk schriftelijk hadden aangemaand de kant van de keizer te kiezen, want dat het niet lang meer zou duren eer ze "van den keyzer dry jaeren afslagh van zettinghen zouden gehad hebben" en "dat de pastoors ende de kloosters het op hunne cappen zouden gekregen hebben". Hij had ook horen zeggen dat Ninove zou branden en dat van de stad "niet eenen steen op den anderen zouden gebleven hebben". De man vroeg vervolgens de weg naar Okegem (bij Ninove) om er te overnachten. Vermoedelijk hebben de getuigen hem aangegeven bij de overheid, want toen hij diezelfde avond werd gearresteerd in Bakegem,[51] werden ze ontboden om hem te identificeren: de man heette Iwijn (?) Blanchaert en was afkomstig van Enghien.[52] De getuigenissen werden geacteerd op 20 juli en vormen het enige stuk van dossier K 3.

Volledigheidshalve wil ik in dit overzicht nog twee minder betekenisvolle getuigenissen vermelden: de dossiers K 4 en K 5. De commandant van een "detachement de marechaussée du païs d'Alost" noteerde in een kort Franstalig rapport dat zijn mannen in de nacht van 29 op 30 september 1790 op weg naar Heldergem een zevental boeren waren gepasseerd. Één van hen riep luidkeels "Vive les kaizerlick", maar toen niemand wilde verklappen wie de onverlaat was, noteerde de commandant de zeven namen, allen afkomstig uit Denderhoutem.[53] Ten slotte is er nog de klacht van enkele inwoners van Aspelare tegen een zekere

49 Dhondt verduidelijkt dat het gaat om bekende keizersgezinden die bij de Omwenteling gevlucht waren. Zo was Dhoop voordien Statenpensionaris in Vlaanderen; Maroucx, heer van Nederbrakel, was vroeger procureur-generaal; ook Van Asbroeck, ex-burgemeester van Ninove, was een bekende Jozefist: DHONDT, "De plattelandsopstand der gelijken", 234. Over Ghislain Van Havermaet, de "prelaat van Geraardsbergen", door patriotten op de vlucht gejaagd in november 1789, samen met een Oostenrijks regiment, wordt bericht in G. VAN BOCKSTAELE, "De aanhouding van de familie Blondel in het woelige Geraardsbergen (1789-1790)", *Het Land van Aalst*, 41, 1989, 252.

50 Iddergem is gelegen in het oosten van het Land van Aalst, waar in vele dorpen patriottische milities waren opgericht (zie verder).

51 Bakegem ligt op de weg naar Okegem.

52 Enghien (Edingen) ligt in het noorden van Henegouwen, amper 16 km ten zuiden van Ninove.

53 Stadsarchief van Aalst, archief van het Leenhof ten Steene van het Land van Aalst, procesdossier nummer 13667, 1790.

Pieter Menschard uit Nederhasselt (gehucht in Aspelare).[54] Het stuk is niet gedateerd, maar verwijst vermoedelijk toch naar de gebeurtenissen van mei-juni 1790: de beschuldiging luidt "dat hij is een muytmaeker ende keysers gesinden, jae selfs dat hij is protesterende tegen alle gewelt van onse patriotsche natie, alle het welke onlijdelijk is sonder codigne straffe d'andere ter exempele".

Opmerkelijk aan de vijf K-dossiers is dat het telkens gaat om klachten of getuigenissen die geformuleerd zijn door burgers of ordehandhavers uit het oosten van het Land van Aalst, en dat de beklaagden individuele keizersgezinden zijn. Hier kom ik nog op terug.

E. Motieven en argumenten

Luc Dhondt schrijft terecht dat het voor geschiedschrijvers soms moeilijk is om de opinie van het gewone volk te achterhalen, zeker in tijden van grote ongeletterdheid. "Het volk blijft sprakeloos omdat het zelf weinig of geen documenten produceerde of omdat die niet bewaard bleven".[55] Wat de gebeurtenissen in het Land van Aalst in 1790 betreft, bleef de keizersgezinde rebellie van de boeren lang onbekend. Tot er na de Tweede Wereldoorlog enkele onderzoekers werk maakten van het speuren naar gerechtsdossiers, in Aalst, in Gent, in Oudenaarde en elders. De opgedoken dossiers zijn trouwens niet volledig. Er kan in de loop der jaren in de archieven heel wat verdwenen zijn, door fout beheer of slordigheden, maar Dhondt meent te weten dat er ook bewuste 'zuiveringen' waren, onder meer door patriotten "afin d'échapper à une répression imminente. Ainsi les archives des Etats, du Conseil de Flandre et des villes et châtellenies impliquées dans la répression de la révolte ne contiennent même pas la plupart des sources sériellesé."[56]

Wat is de historisch betekenis van deze opwelling van keizersgezinde volkswoede? Uit de beschreven gebeurtenissen kan men niet afleiden dat "het" gewone volk in het (hele) Land van Aalst unaniem tegen de macht van de patriottische Staten gekant was. De leuze "Vivat de keizer" klonk in de dorpen van de O-dossiers alom, maar waar stond die voor? Van de tientallen getuigen was er niemand die zich uitspraak als overtuigd keizersgezinde. Ook een paar beklaagden beweerden "geprest" te zijn, zoals Van Gansbeke herhaaldelijk benadrukte in dossier O 6. Zelfs de nogal agressieve Cornual (O 3) en De Smet (O 6) rie-

54 Stadsarchief van Aalst, archief van het Leenhof ten Steene van het Land van Aalst, procesdossier nummer 13674, [1790].
55 Luc DHONDT, "De plattelandsopstand der gelijken", 191.
56 Luc DHONDT, "'La cabale des misérables'", 120.

pen die uitvlucht in, vermoedelijk om de zwaarste straffen te ontlopen. Daardoor weten we nagenoeg niets over hun persoonlijke motieven.

Behalve de verwijzing naar een uitspraak van Christiaen Janssens die te Welden vermindering van zettingen beloofde (aangehaald in dossier O 6), hebben de leenmannen in de opstanddossiers alleen uit de mond van Judocus Hantson (O 4) uitspraken genoteerd die rechtstreeks bruikbaar zijn voor het duiden van de motieven. Die uitspraken zijn dan wel zeer expliciet. Ik som de opvallendste "seditieve discoursen" van de 38-jarige schoenlapper hier op: "dat de patriotten hunnen tijdt hadden gehadt"; "laet ons die valsche patriotten, die deugnieten verpletten"; hij zette zijn medestanders aan om te gaan plunderen en "als wanneer sij in de prochien gedaen hadden, sij alsdan op de steden soude gevallen hebben"; "den keijser sal ons 15 jaeren vrijdom van settinghen geven"; "wij [...] kommen om den derden staet te maecken, de rijcke hebben langh genoegh meester geweest, nu is het onsen tour" en "geen armoede meer".

Berten De Keyzer, blijkbaar de eerste historiograaf die deze procesdossiers ontdekte (hij beperkte zich tot de dossiers O 3, O 4 en O 5), hield het bij een anekdotische benadering. Wel wees hij er in zijn korte inleiding op dat de doorsnee deelnemer, "de gewone man", weinig of niets afwist van de politieke context; "zij dachten in de eerste plaats aan brood, dit vooral na twee beruchte barre winters, en aan de belastingen".[57] Als hij eraan toevoegt: "de meesten roepen: nu is het uit met de armoede. De rijken hebben hun tijd gehad" vergaloppeert hij zich, want die uitspraak is alleen terug te vinden in het dossier Hantson (O 4). Toch raakt De Keyzer hier wellicht de kern van de zaak.

Veel wetenschappelijker is de aanpak van Dhondt, die twee uitvoerige artikelen wijdde aan de opstand en tot de conclusie komt dat dit oproer de aanzet was van een in de kiem gesmoorde sociale omwenteling, waarbij "de machtelozen van het platteland" in verzet kwamen tegen het nieuwe bewind dat alleen "de lokale machtigen" ten goede kwam.[58] Met tal van bronverwijzingen toont hij ook aan dat de opstand veel omvangrijker was dan uit de Aalsterse dossiers blijkt. Hij situeert de onrust eerder in de omgeving van Oudenaarde[59] dan in die van Aalst. Die kijk wordt ook bevestigd in de aanhef van het "Gentse" vonnis van dossier

57 Berten DE KEYZER, "Snap-shot uit de Brabantse Omwenteling. Opstand in de Zwalmvallei", *Het Land van Aalst*, 22, 1970, 109.

58 Luc DHONDT, "De plattelandsopstand der gelijken", 185-259, en IDEM, "'La cabale des misérables'", 107-134.

59 Tot de meest oproerige dorpen behoorden Zingem en Asper in de kasselrij van Oudenaarde. Zingem was met een brug over de Schelde verbonden met Nederzwalm-Hermelgem.

O 7: "[...] op verscheyde prochien, omtrent de stadt Audenaerde, ontstaen synde eenen schrickelyken oproer ende t'samenzweringe tegen de veijligheijd van den lande ende het volk".

Ik kan hier niet veel aandacht besteden aan de uitvoerige feitelijke beschrijving die Dhondt brengt van de voorbereidingen en het concrete verloop van de rebellie van mei en juni 1790 ten oosten en ten westen van de Schelde of over de repressie en de nasleep daarvan. Het volstaat misschien dat we hier herhalen dat de O-dossiers slechts enkele topjes van de ijsberg laten zien.

Cruciaal in Dhondts analyse is de verhouding tussen machtigen en machtelozen in het Vlaanderen van eind 18de eeuw, en als concretisering daarvan: het belastingsysteem – "De belastingen, spiegel van de maatschappij".[60] Volgens hem werden de zwaarste belastingen bijna uitsluitend door de landslieden betaald, terwijl de steden en notabelen meestal vrijgesteld waren. "Dat kwam doordat zij die over de belastingen beslisten er uiteraard voor zorgden zo weinig mogelijk te betalen."[61] Zo was het de grondgebruiker, niet de grondbezitter die voor de "zettingen" opdraaide (volgens de regels die de notabelen bepaalden). En ook de tienden (aan de abdijen en andere kerkelijke grondbezitters) werden hoofdzakelijk door "de boer" betaald.[62]

Dhondt beweert niet dat de boeren over het algemeen arm waren, wel dat de belastingdruk extreem hoog was. Zich baserend op uitgebreide literatuur, onder andere over de stijgende graanprijzen én pachtprijzen kwam hij tot de vaststelling dat de machtigen bewust stimuleerden dat de boeren meer produceerden – zowel op het land als in de huisnijverheid – en zo hun inkomen verhoogden, want "de boer die vorst, Kerk en machtigen onderhield, moest zijn fiscale en pachtverplichtingen kunnen nakomen".[63] De pachtheren stonden soms uitstel van betaling toe, maar dat was op termijn alleen in hun eigen belang. Laten we dit vergelijken met andere studies over de belastingen en machtsverhoudingen in Vlaanderen op het einde van het *ancien régime*.

60 Titel van een der hoofdstukjes in DHONDT, "De plattelandsopstand der gelijken", 197. De werking van het belastingsysteem op het platteland zet hij vooral uiteen in de pagina's 197-207.
61 IDEM, 198.
62 IDEM, 200.
63 IDEM, 206.

F. Fiscale en sociaaleconomische relaties

Frank Daelemans wijst erop (in 1988) dat het aantal studies over de regionale belastingdruk nog te beperkt is wat de Zuidelijke Nederlanden betreft en dat alleen al de directe rechten zeer divers en moeilijk vergelijkbaar waren. Daelemans' begrip "heerlijke rechten" is misschien ruimer dan wat Dhondt belastingen noemt, want hij heeft het o.a. over cijnzen, lenen, pachten, tienden, schoofrechten, marktgelden, pontpenningen (op transactie van een goed), banrechten,[64] het presteren van karweidagen en erfrechten.[65] Ze verschilden ook van heerlijkheid tot heerlijkheid. "De verscheidenheid van de heerlijke rechten naargelang plaats en tijd maakt het moeilijk en gewaagd de heerlijke druk in cijfers om te zetten".[66]

De berekening van de indirecte heerlijke druk is zo mogelijk nog moeilijker, vindt Daelemans. Hij beschouwt dit als "onontgonnen terrein". Zelf verwijst hij naar de mogelijkheid die heren hadden om via rechtspraak plattelandsbewoners onder druk te zetten of voor zichzelf vrijstelling van belasting in te roepen op basis van hun juridische status. De auteur heeft het in dit verband over de "ontduikingsdrift" van de heren, al vindt hij die term zelf wat overdreven.[67]

Herman Van Isterdael deelt die visie.[68] Zijn conclusies zijn nog het best samen te vatten met een citaat dat hij ontleent aan een werk over de Duitse situatie in de 18de eeuw (misschien een aanwijzing dat de toestanden in Zuid-Oost-Vlaanderen niet uniek waren): "The one important fact that emerges is that in the country the people best able to pay, being also best able tot resist payment, contributed least".[69] Van Isterdael zet uiteen hoe complex het aspect macht op het platteland was tijdens het *ancien régime*, waar niet alleen de talrijke heren, met hun eigen schepenbanken en belastingontvangers, maar ook geestelijke en wereldlijke (groot)grondbezitters, lokale geestelijken en kooplieden of

64 O.a. de verplichting om graan te malen in de molen van de heer.
65 De heer had het recht op het beste erfstuk.
66 Frank DAELEMANS (met medewerking van Frank G. SCHEELINGS), "De economische impact van de heerlijkheid op het platteland", in: *Machtsstructuren in de plattelandsgemeenschappen in België en aangrenzende gebieden (12e-19e eeuw). Handelingen van het 13de Internationaal Colloquium van het Gemeentekrediet*, Brussel, 1988, 451-467; citaat op p. 464.
67 DAELEMANS, "De economische impact van de heerlijkheid op het platteland", 465-467.
68 Herman VAN ISTERDAEL, "Financiële en fiscale factoren als basis voor machtsposities in plattelandsgemeenschappen", in: *Machtsstructuren in de plattelandsgemeenschappen in België en aangrenzende gebieden (12e-19e eeuw). Handelingen van het 13de Internationaal Colloquium van het Gemeentekrediet*, Brussel, 1988, 249-261.
69 IDEM, 260.

ondernemers de plak zwaaiden. Interessant is ook dat hij vermeldt dat degenen die lokaal verantwoordelijk waren voor de ordehandhaving, namelijk de baljuws, door de heren werden uitgekozen uit de rijkste boerenklasse.[70] Hij toont voorts aan hoe de machtigsten erin slaagden het minst belast te worden, zowel inzake indirecte verbruiksheffingen (o.a. op vee of bierbrouwen) als bij de directe belastingen (op gronden). Van de indirecte belastingen waren de meest gegoeden doorgaans geheel of gedeeltelijk vrijgesteld; voor de grondbelasting was vrijstelling theoretisch niet mogelijk, maar in de praktijk konden de rijksten, die de best renderende gronden hadden, zich gemakkelijk bevoordeligen of hun bijdragen ontduiken. "Wie bleef er dan nog over om belasting te betalen? De kleine grondgebruiker!"[71]

Daelemans en Van Isterdael verwijzen niet naar het oproer van mei-juni 1790, evenmin als Reinoud Vermoesen die recent in enkele artikelen een beschrijving gaf van de economische en sociale relaties in de vroegmoderne tijd, in enkele rurale dorpen nabij Aalst. Die relaties vormden een hecht productie- en transactienetwerk van grote en kleine boeren, voor het overgrote deel eigenaars van hun eigen bedrijf(je). Ze waren van elkaar afhankelijk en wisselden arbeid, krediet en andere diensten uit. Hun marktrelaties met stedelingen verliep min of meer geolied.[72] De streek – Vermoesen ziet gelijkaardige sociaaleconomische patronen in heel het gebied van Binnen-Vlaanderen[73] – kende in de beschouwde periode een sterke bevolkingsgroei, waardoor het landbouwareaal steeds verder versnipperde. Omdat bijna de helft van de bedrijfjes kleiner waren dan 1 ha, zouden vele boerengezinnen niet in staat zijn te overleven als ze zich niet in groten getale hadden ingeschakeld in de linnennijverheid (thuisarbeid). Bij de onderlinge netwerking (Vermoesen spreekt ook over "een symbiotische verstrengeling")[74] speelden de relatief rijkste boeren, met name de paardenbezitters, een cruciale bemiddelingsrol en de lokale economie was financieel zelfbedruipend.[75] (Ik denk dat we mogen veronderstellen dat Christiaen Janssens, een van de oproerleiders te paard, zo'n invloedrijke boer was; ook de molenaar Van Der Stockt van dossier 0 7 zou een paard gehad kunnen hebben.)

70 IDEM, 255.
71 IDEM, 259.
72 Reinoud VERMOESEN en Annelies DE BIE, "Boeren en hun relaties op het Vlaamse platteland (1750-1800)", *Tijdschrift voor geschiedenis*, 121, 2008, 430-445; Reinoud VERMOESEN, "Paardenboeren in Vlaanderen", 2010.
73 Binnen-Vlaanderen omvat een relatief groot geografisch gebied: "het zandige leemgebied in het oosten van West-Vlaanderen en het midden en Zuiden van Oost-Vlaanderen": VERMOESEN en DEBIE, "Boeren en hun relaties", 431.
74 VERMOESEN en DE BIE, "Boeren en hun relaties", 445.
75 VERMOESEN, "Paardenboeren in Vlaanderen", 23.

Vermoesens schets van de *local economy* wordt geplaatst in de overgangsfase tussen de pre-industriële naar de industriële samenleving en daardoor in een debat (tussen neo-marxisten en neo-Smithianen) rond de mate waarin de keuze van kleine boeren (*peasants*) om in die combinatie van overlevingsstrategieën en marktgerichtheid mee te draaien, noodgedwongen is, dan wel een vrijwillige vorm van risico vermijdend gedrag.[76]

Het is bij deze lectuur moeilijk te vatten dat er aan het einde van het *ancien régime* tegen die achtergrond een opstand kon broeien. Toch noteert Vermoesen ook veranderingen tijdens de halve eeuw vóór 1790: vermoedelijk steeg de welstand aanvankelijk vrij algemeen, maar op den duur vertraagde de groei en leek het aantal relaties te dalen. Vermoesen suggereert dat dit een voorteken zou zijn van "de aankomende crisis van het negentiende-eeuwse Arm Vlaanderen".[77] Ik wil hier wel opmerken dat de dorpen die Vermoesen bestudeerde in de directe omgeving van Aalst liggen, dus in het noord-oosten van het Land van Aalst, terwijl de oproerige dorpen uit mijn onderzoek aan de andere zijde, dichter bij Oudenaarde te situeren zijn,[78] waar ook wel drie vierde van de bevolking inkomsten had uit "spinnen, spoelen en weven"[79] maar waar bijvoorbeeld minder hop werd geteeld.[80] Rik Castelain vermeldt dat de linnennijverheid (en ook het kantwerk thuis) in de omgeving van Oudenaarde al aan het tanen was in de tweede helft van de 18de eeuw, vermoedelijk dus eerder dan in de omgeving van Aalst. Steeds meer mensen zaten op de rand van de armoede. "De geringste verstoring kon naar een crisistoestand leiden."[81]

Dhondts omschrijving van de sociale structuren op het platteland verschillen eigenlijk niet zoveel van Vermoesens analyse. Hij ontkent dat het oproer een "cabale des misérables" was, een complot van haveloze schooiers, zoals sommige eigentijdse, patriottische rapporteurs dat wilden zien.[82] "Aussi longtemps que le commerce des toiles était florissant, le campagnard réussissait à survivre plus ou moins bien en mangeants des pommes de terre et en travaillant inlassablement avec toute sa famille de treize à quatorze heures par jour. Il était heureux [...]

76 IDEM, 19-20.
77 VERMOESEN en DE BIE, "Boeren en hun relaties", 445.
78 Zie kaart in bijlage.
79 DHONDT, "De plattelandsopstand der gelijken", 201.
80 Hopteelt was een belangrijk element in de circuits die Vermoesen beschrijft; meer dan een vierde van de gezinnen uit zijn steekproef was in 1790 in de hopteelt actief: VERMOESEN, "Paardenboeren in Vlaanderen", 31-35.
81 Rik CASTELAIN, *De mentaliteit van boeren en burgers in Oudenaarde en zijn kasselrij (15de – 18de eeuw)*, Vereniging voor Vreemdelingenverkeer en Monumentenzorg Oudenaarde, 1987, 183.
82 DHONDT, "'La cabale des misérables'", 131.

tandis qu'en ville les tensions sociales se posaient en termes de paupérisation, de banditisme et d'émeute".[83] Ook ziet hij "een rode draad tussen machtigen en machtelozen. De horigen van vroeger waren nu weliswaar *vrije lieden* geworden, maar dan alleen omdat ze zo veel harder werkten en vindingrijker waren, zodat ze meer verdienden, en de heren hun pachten konden opdrijven. De boer was nochtans de basis van de hele maatschappij en economie [...]". Maar hij voegt er nog iets aan toe, een dimensie waar Vermoesen niet expliciet bij stil staat: de boer was tegelijk "de meest rechteloze, de meest onderworpene en verreweg de meest belaste. [...] *Anderen* leefden van de vruchten van zijn werk, anderen regeerden over hem, anderen spraken recht over hem."[84]

Het zou interessant kunnen zijn om de onderzoeksmethoden van Vermoesen ook toe te passen op een aantal testgemeenten in de Zwalmstreek of in de onmiddellijke omgeving van Oudenaarde. Dat er een significant verschil zou kunnen zijn tussen de sociaaleconomische omstandigheden in die onderscheiden substreken van het Land van Aalst zou kunnen verklaren waarom in die gebieden de machtsverdeling verschillend werd ervaren (meer of minder gedwongen of vrijwillig).

Agnes D'hoker-Claeys benadrukt sterk het contrast tussen de westelijke dorpen van het Land van Aalst, waar in 1790 bijna geen plaatselijke patriottische vrijwilligerskorpsen werden opgericht en de bevolking "uitgesproken royalistisch" was, en "het oostelijk deel, beheerst door de steden Aalst, Ninove en Geraardsbergen", met in bijna elk dorp een pro-Staatse militie.[85]

D'hoker-Claeys zette zich uitdrukkelijk af tegen Jan Craeybeckx die in een artikel uit 1967 had gesuggereerd dat diepgaand onderzoek zou kunnen aantonen dat het ongenoegen van de boeren in Zuid-Oost-Vlaanderen toe te schrijven was aan fiscale motieven.[86] In haar ogen waren daar geen bewijzen van en ging het louter om een geografisch verschil in politieke gezindheid, waarbij de royalistische sympathieën in de westelijke dorpen werden benut en aangewakkerd door pro-keizerlijke leidersfiguren (die in het oosten ontbraken), terwijl de patriottische verdediging er op het platteland zwak of onbestaande was. Dhondt liep niet hoog op met de studie van D'hoker-Claeys[87] en volgde Craey-

83 IDEM, 111.
84 DHONDT, "De plattelandsopstand der gelijken", 207; cursivering van de auteur.
85 Agnes D'HOKER-CLAEYS, "De omwenteling van 1789-1790 in het oosten en zuid-oosten van de provincie Vlaanderen", *Het Land van Aalst,* 24, 1972, 179 en 190-202.
86 D'HOKER-CLAEYS, "De omwenteling", 199. Zij verwijst naar een voetnoot op p. 322 in Jan CRAEYBECKX, "De Brabantse Omwenteling: een conservatieve opstand in een achterlijk land?", *Tijdschrift voor Geschiedenis,* 80, 1967, 303-330.
87 Dit blijkt uit een voetnoot in DHONDT, "De plattelandsopstand der gelijken", 193.

beckx' suggestie in zijn vele geschriften door precies de onrechtvaardig aangevoelde fiscale druk naar voor te schuiven als het meest relevante verklaringsmodel voor de opstand.

Zo heeft Dhondt in de dossiers tegen de kopstukken van de opstand gevonden dat zij enkele dagen vóór 31 mei 1790 in besloten vergaderingen schermden met de hoge belastingdruk en met geruchten over de keizerlijke beloften om die druk te verminderen. Aansluitend citeert hij uit een brief die een medestander schreef in juni: "jusqu'au mois de 1790 on exigea d'eux [de plattelandsbewoners] des contributions exorbitantes [...] ce leur fut un motif plus que suffisant pour s'armer contre ce pouvoir anarchique qui les opprimait".[88]

Van Isterdael bevestigt dat de sterk gestegen pachtprijzen eind 18de eeuw zeer zwaar doorwogen voor elke boer in deze streek.[89] Evenals Vermoesen baseert hij zich deels op gegevens uit staten van goederen in een aantal representatief geachte dorpen (meer verspreid over het Land van Aalst, zij het dat geen enkel dorp waar de opstand woedde in zijn steekproef is opgenomen) en zo stelt hij bijvoorbeeld vast dat de plattelandshuishoudens zich tegen het einde van de eeuw steeds minder hoornvee konden permitteren, als gevolg van de bedrijfsversnippering. Of ze nu gemiddeld rijk waren of niet, ze slaagden er toch in te overleven... dank zij de inzet van het hele gezin bij de productie van lijnwaadlaken voor de markt. Zo werd de belastingdruk gecompenseerd: de extra arbeidsinspanning diende "om aan geld te geraken om de belastingen te voldoen."[90]

Frank Scheeling merkt op dat het gewaagd is om analyses over de toegenomen heerlijke druk als uitsluitende verklaring te nemen voor anti-feodale boerenopstanden; die zijn immers in de beschouwde periode wel ontstaan in het zuiden van Oost-Vlaanderen en bijvoorbeeld niet in Brabant. We zoeken beter naar "een complex geheel van sociale relaties, waarin feodaliteit niet noodzakelijk een rol speelt".[91] Toch geeft hij aan (zoals we ook zagen bij Daelemans) dat de fiscale druk erg kon verschillen van regio tot regio, en dat die verschillen nog veel te weinig onderzocht zijn voor de Zuidelijke Nederlanden. Hij kan dus

88 DHONDT, "'La cabale des misérables'", 123.
89 Herman VAN ISTERDAEL, "Landbouwstrukturen in het "Land van Aalst" (17de-18de eeuw)", *Het Land van Aalst*, 40, 1988, 297-298.
90 IDEM, 301.
91 Frank G.. SCHEELINGS, "De economische impact van de feodaliteit en de revolutionaire gezindheid van de boeren aan de vooravond van de revolutie", in: Jan CRAEYBECKX en F.G. SCHEELINGS (red.), *De Franse revolutie en Vlaanderen. De Oostenrijkse Nederlanden tussen oud en nieuw régime. Handelingen van het colloquium gehouden op 1-2 december 1988 te Brussel*, Brussel, VUB-Press, 1990, 133.

niet uitsluiten dat er plaatselijke en tijdelijke omstandigheden konden zijn waar discriminerende vormen van belasting als bijzonder onrechtvaardig werden aangevoeld en er minstens de illusie kan zijn ontstaan dat alle heil te verwachten was van het uitschakelen van zij die verantwoordelijk waren voor de zwaarste lasten. Dat de uiteindelijke afschaffing van de heerlijke rechten in de Franse tijd de levensstandaard van de boeren niet heeft verhoogd en de macht van de grondeigenaars niet echt heeft aangetast, zoals Scheelings besluit,[92] bewijst mijns inziens niet dat auteurs als Dhondt verkeerd waren met hun focus op het belastingsmotief.

Schorisse, september 1788

Een sterke aanwijzing dat antifiscale verzuchtingen (of illusies) aan de basis lagen van de opstand in de Zwalmstreek meen ik te vinden in het artikel dat een zekere F. De Smaele begin jaren 1950 publiceerde over een gelijkaardig oproer van augustus-september1788 in enkele dorpen uit nagenoeg dezelfde streek, met Schorisse als centrum.[93] De auteur twijfelt er niet aan dat het om een belastingoproer ging en draagt daar tal van argumenten voor aan. Het was trouwens Jan Craeybeckx, die in 1967 het belang van De Smaeles artikel reveleerde en de verzetsbeweging van Schorisse "tegen het innen van belastingen op vee en van heerlijke renten" koppelde aan de (toen nog niet onderzochte) keizersgezinde rebellie van 1790.[94] Een goede samenvatting van het artikel over Schorisse wordt gegeven door Henk De Smaele (geen familie) die in zijn recente boek over het stemgedrag in Vlaanderen tijdens de 19de eeuw een interessant hoofdstuk wijdde aan de revolutietijd van eind 18de eeuw.[95]

De directe aanleiding was de weigering van enkele Schorissenaren om hun enorme belastingschulden aan de provinciale en lokale overheden te betalen.[96] Ze waren ervan overtuigd (of hadden het gerucht opgevangen) dat keizer Jozef II dit soort belastingen als illegaal beschouwde en wilde afschaffen.

92 IDEM, 140.
93 F. DE SMAELE, "De boerenopstand te Schorisse in 1788", *Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring*, 1951-1952, 67-96.
94 Jan CRAEYBECKX, "De Brabantse Omwenteling" 321.
95 Henk DE SMAELE, *Rechts Vlaanderen. Religie en stemgedrag in negentiende-eeuws België*, Leuven, Universitaire Pers, 2009, 147-186; voor de samenvatting van het artikel over Schorisse zie p. 150-151.
96 Het ging om een herbergier die de overheid nog 150 gulden moest ("circa de 25 ponden grooten, over lantgeldt, brauw- en bestiale rechten") en een boer die maar liefst 575 gulden aan "tailles" in het krijt stond bij de heer van Schorisse (voor de periode 1778-1786), alsook drie maanden "bestiaalghelden" bij de provinciale Staten; DE SMAELE, "De boerenopstand te Schorisse", 77.

Een week lang trokken duizenden boeren van dorp tot dorp. Ordediensten uit Gent, Oudenaarde en Aalst kwamen enkele leiders arresteren, maar dat was olie op het vuur. "Men luidde de stormklok, sloeg de trommel en duizend boeren, van alle slag wapens voorzien [...] dwongen de marechaussees de gevangenen vrij te laten". Overal werd luidkeels geschreeuwd: "Leve de Keizer! Geen tailles en geen provinciebelastingen meer" en "Niet meer betalen!" Op 11 september lokten de Schorenissenaren relletjes uit op de markt van Oudenaarde en weigerden ze de stadsrechten te betalen.[97]

's Anderendaags werden troepen ingezet om het volk te intimideren. Blijkbaar konden de boeren zonder bloedvergieten gekalmeerd worden door het tonen van een officiële verordening waarin de keizer verklaarde dat de geruchten over de afgeschafte belastingen vals waren. De Smaele citeert nog een brief die Jozef II een paar weken later aan Trauttmansdorff[98] schreef om hem te prijzen voor zijn efficiënt ingrijpen maar tegelijk opmerkte "Het kan toch hoegenaamd geen kwaad dat de Staten inzien dat de meerderheid van het volk, nl. de landbouwers, voor mij partij zouden kiezen."[99] De keizer had eerder vergelijkbare (maar veel ernstiger) toestanden meegemaakt in Bohemen, Hongarije en Transsylvanië, nadat hij de boeren van die regio's sociaal ontvoogd had. De slavendiensten aan de heren waren vervangen door belastingen, maar onder het mom van trouw aan de keizer, weigerden de bevrijde boeren die lasten te betalen.[100] Volgens Dhondt was het veelzeggend dat Jozef II in Oostenrijk-Hongarije bekend stond als "Der Bauern Gott".[101]

97 IDEM, 84-85 en 96; De Oudenaardse griffier J. Raepsaet noteerde waar de boeren vanuit gingen: de keizer zou voortaan nog recht hebben op 30 stuivers per bunder land (in plaats van de toen geldende 5 guldens); alle andere belastingen waren vervallen.
98 Ferdinand von Trauttmansdorff was gevolmachtigd minister in de Oostenrijkse Nederlanden in 1787-1789.
99 IDEM, 94.
100 IDEM, 85-86.
101 DHONDT, "De plattelandsopstand der gelijken", 216.

G. Vonckisme?

Auteurs die de opstandigheid van de boeren in verband brengen met de invloed van het Vonckisme (vanwege de eenmalige verwijzing naar het maken van "den derden staet" in het dossier O 4 tegen Hantson; een statement dat volgens Dhondt nooit goed is opgehelderd), negeren dat Vonck vooral gesteund werd door zeer machtige en rijke burgers in Brussel en dat bijvoorbeeld een van de belangrijkste medewerkers van Vonck in 1789, pastoor Janssens van Schorisse, een ijverige patriot was, zonder de minste sympathie voor het belastingoproer in zijn dorp in september 1788.[102] Ook Eric Mielants merkt op dat Vonck weinig aanhang had buiten Brussel, behalve een beetje in Gent.[103] Deze auteur vergeleek de elkaar bestrijdende opiniegroepen in Brabant en Vlaanderen en vermeldde terloops ook het oproer van ongeletterde keizersgezinden in het Land van Aalst. Verwijzend naar het genoemde artikel van D'hoker-Claeys en de doctoraatsthesis van Dhondt (en ook naar het oproer van Schorisse) stelde hij vast dat de rebellie weinig slagkracht had, snel bedwongen was en beperkt bleef tot het westen van het Land van Aalst.[104]

H. Andere invalshoeken voor verder onderzoek

Ik heb hierboven wellicht vele mogelijke onderzoekaspecten genegeerd, zoals de afwezigheid van vrouwen bij de gearresteerden van de besproken dossiers, het feit dat nergens sprake is van doden, gewonden of effectieve plunderingen (het vuurgevecht met de patriotten niet te na gesproken) noch van het afpersen van geld (behalve heel terloops in O 7), de beroepen en de (on)geletterdheid van beklaagden en getuigen, de sociale positie van de leenmannen wier signaturen te herkennen zijn, enz. Ik beperk mij hier tot twee mogelijke alternatieve pistes:

102 DHONDT, "De plattelandsopstand der gelijken", 226 en DE SMAELE, "De boerenopstand", 82.
103 Eric MIELANTS, "De publieke opinie ten tijde van de Brabantse Omwenteling. Een comparatief personderzoek tussen Brabant en Vlaanderen", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 26, 1996, 5-32.
104 Al vergiste hij zich door dat westelijk gebied te situeren "rond Dendermonde"; MIELANTS, "De publieke opinie", 17 en 21-23.

Antropologisch

Henk de Smaele, die in de opstand een duidelijk element van vroege politisering en dus "modernisering" zag, wijst anderzijds op de archaïsche vorm van de agitatie. De wijze waarop de keizersgezinde dorpelingen rondtrokken en hun actiemiddelen (zwaaien met de hoed, kokardes, het doen luiden van de kerkklok, trommelmuziek, dreigen met brandstichting...) hadden in zekere mate een "charivaresk" karakter.[105] Hij verwijst daarbij onder meer naar een studie van Marc Jacobs, hoewel deze auteur bij zijn voorbeelden van charivari's als politiek protest in de 18de eeuw de boerenopstanden van 1788 en 1790 niet vermeldt.[106] Toch zou het interessant kunnen zijn om het rituele en symbolische karakter van die uiterlijkheden te bestuderen. Vakliteratuur over die rituele aspecten van geweld, zoals de werken van R. Muchembled, E. Muir en Ch. Tilly, of vergelijkingen met 'gedragsrepertoires' (term van G. Rooijakkers) bij plattelandsopstanden in dezelfde streek (Schorisse, 1788), in andere gewesten (de Brabantse Patriotten zelf in de Kempen, najaar 1789; de Boerenkrijg van 1798) of in het buitenland (o.a. de royalistische opstand in de Vendée in 1793) kunnen daar zeker nuttig bij zijn.

Cultuurhistorisch

Dhondt heeft er in sommige van zijn werken op gewezen dat het Zuid-Oost-Vlaamse platteland in die tijd, in tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt, niet gesloten was voor de ideeën van de verlichting. Het rederijkerstoneel was er bijvoorbeeld bijzonder populair en nam stukken van Voltaire, Rousseau en Beaumarchais op zijn repertoire.[107] Kan dit hebben bijgedragen tot een hang naar sociale ontvoogding?

Tot de cultuurhistorische benadering zou men ook de studie kunnen rekenen die het antiklerikalisme in de beschouwde regio in kaart brengt. Als basis voor een dergelijk onderzoek kan men ook het genoemde hoofdstuk van De Smaele nemen[108] en onder meer verschillende werken van J. Art en M. Cloet over de houding van de plattelandspriesters tegenover hun parochianen, het episcopaat en de lokale machtigen. Castelain meent alvast te kunnen constateren "dat de gees-

105 DE SMAELE, *Rechts Vlaanderen*, 162-164.
106 Marc JACOBS, "Charivari in Vlaamse dorpen (18de-20ste eeuw). Macht, cultuur en symbolisch geweld", in: *Machtsstructuren in de plattelandsgemeenschappen in België en aangrenzende gebieden (12e-19e eeuw). Handelingen van het 13de Internationaal Colloquium van het Gemeentekrediet*, Brussel, 1988, 589-614.
107 Luc DHONDT, "Oost-Vlaanderen", in: Hervé HASQUIN (red.), *Het culturele leven in onze provincies (Oostenrijkse Nederlanden, prinsbisdom Luik en hertogdom Bouillon) in de 18de eeuw*, 1983, 132-133.
108 DE SMAELE, *Rechts Vlaanderen*, meer bepaald p. 183-184.

telijkheid een goed deel van haar autoriteit had ingeboet" op het einde van de 18de eeuw.[109]

Besluit

Het moge duidelijk zijn dat ik geneigd ben de boerenopstand van 1790 hoofdzakelijk toe te schrijven aan fiscale motieven, hoe moeilijk het ook te achterhalen is of er zich concrete spanningen hebben voorgedaan over excessieve lokale heffingen van bepaalde "machtigen", bovenop de bekende bovenlokale belastingen. Het zou daarnaast de moeite kunnen lonen om na te gaan (uiteraard buiten het bestek van deze paper) in welke mate en op welke punten niet alleen de fiscale drukverdeling maar ook de *local economy* in de opstandige dorpen verschilde van die in het patriottische oosten van het Land van Aalst.

Uit de literatuur blijkt dat de Aalsterse dossiers maar een klein deel vormen van de archief- en andere bronnen die nuttig zijn bij het bestuderen van de keizersgezinde rebellie van 1790 in Zuid-Oost-Vlaanderen. Maar dat oproer is op zich ook slechts een detail in de geschiedenis van de Brabantse Omwenteling, en zeker in de ontleding van de politieke, maatschappelijke en culturele ontwikkelingen van de 18de eeuw in onze gewesten. Zelfs Luc Dhondt, die zich jarenlang profileerde als dé specialist ter zake, heeft in zijn laatste artikel over de Brabantse Omwenteling niet meer dan enkele zinnen aan de opstand gewijd.[110] In zijn gigantische, ongepubliceerde doctoraatsthesis, die naar verluidt meer dan 4000 pagina's omvat,[111] wordt alleen in een van de drie volumes van het zevende en laatste deel concreet ingegaan op de opstand van Zuid-Oost-Vlaanderen.[112]

Herman Luyckx
Acacialaan 11
2110 Wijnegem

109 CASTELAIN, *De mentaliteit van boeren en burgers*, 188.
110 Luc DHONDT, "De conservatieve Brabantse omwenteling van 1789 en het proces van de revolutie en contrarevolutie in de Zuidelijke Nederlanden tussen 1780 en 1830", *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 102, 1989, 425-426 en 442.
111 Geert VAN DEN BOSSCHE, *Enlightened innovation and the ancient constitution: the intellectual justifications of revolution in Brabant (1787-1790)*, Brussel, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 2001, 23.
112 Een samenvatting van die doctoraatsthesis uit 1993 is opgenomen in het BTNG: Luc DHONDT, "Verlichte monarchie, Ancien Regime en revolutie", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 26, 1996, 272-279.

Bijlage

Gerechtsdossiers

Selectie van dossiers, aangetroffen in het Stadsarchief van Aalst, Archief van het Leenhof Ten Steene van het Land van Aalst:

K 1	LvA 13668, 1790	tegen Jonker Nicolaus de Beelen, uit Brussel	keizersgezindheid
K 2	LvA 13665, 1790	tegen Pieter Du Baine, uit Erembodegem	keizersgezindheid
K 3	LvA 13666, 1790	tegen Iwijn (?) Blanchaert, uit Edingen (Enghien)	keizersgezindheid
K 4	LvA 13667, 1790	tegen zeven boeren uit Denderhouten	keizersgezindheid
K 5	LvA 13674, [1790]	tegen Pieter Menschard, uit Nederhasselt (Aspelare)	keizersgezindheid

O 1	LvA 14135, 1790	tegen Joannes Francies De Bruycker, uit Balegem	deelname aan opstand
O 2	LvA 14136, 1790	tegen Carel de Mulder, Jan De Rudder en Frans De Clercq, allen uit Velzeke	deelname aan opstand
O 3	LvA 14137, 1790	Tegen Jacobus Cornual (ook Cornowal en Cornewal), uit Velzeke	deelname aan opstand
O 4	LvA 14138, 1790	Joos Ludovicus Hantson, uit Balegem	deelname aan opstand
O 5	LvA 14139, 1790	Henricus de Temmerman	deelname aan opstand
O 6	LvA 14140, 1790	Joannes Baptiste van Gansbeke, uit Hundelgem	deelname aan opstand
O 7	LvA 14141, 1790	Constantinus De Smet, uit Munkzwalm	deelname aan opstand

DE RELATIE TUSSEN DE DORPSNAMEN RANSBEKE EN SINT-ANTELINKS

Dirk VAN DE PERRE

Inleiding

Het is een bekend gegeven dat het huidige Sint-Antelinks oorspronkelijk Ransbeke heette en dat sinds het einde van de 13de eeuw de naam Sint-Antelinks die van Ransbeke verdrongen heeft. De Potter en Broeckaert verklaren in hun monografie over de gemeente de naamwissel door te veronderstellen dat de eerste kerk nabij het Hof te Ransbeke stond.[1] Zij lijken daarmee te suggereren dat die minder nauwe geografische band tussen de huidige kerk en het hof die naamsverandering bewerkstelligd heeft. Wij troffen in enkele Nijvelse documenten gegevens aan die ons op het spoor kunnen brengen van de juiste relatie tussen beide toponiemen, die elkaar niet uitsluiten, maar eerder complementair werden gebruikt en dit tot in de 18de eeuw.

1. De *villa Ramesbecca*

In een oorkonde van 24 januari 966 bevestigt keizer Otto I op vraag van de abdis van Nijvel de verwerving door het kapittel van Nijvel van dertig *mansi* met de moederkerk en alle tienden in het domein Ransbeke (*in villa Ramesbecca mansos triginta, ecclesiam matriciam cum omnibus decimis*).[2] Ransbeke is zonder twijfel te identificeren met het huidige Sint-Antelinks, dat vandaag 340 ha groot is. Het Hof te Ransbeke was immers tot de Franse revolutie in het bezit van dit kapittel en tot die tijd hadden ze eveneens het patronaat over de kerk. Een *mansus* wordt gewoonlijk gelijkgesteld met 12 bunder. Dertig *mansi* zou dus 360 bunder of ongeveer 440 ha bedragen.[3] We weten niet wie die grote gift van dertig *mansi* gedaan heeft. Zeer waarschijnlijk was dit

1 F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-vlaanderen. 5de Reeks. Arrondissement Aalst. St. Antelins*, Gent, 1895, p. 18.

2 Voor de tekst, zie *Monumenta Germaniae Historica, Diplomata regum et imperatorum*, I, Berlijn, 1956, p. 432-433. In deze tekst is nadien een lang stuk met schenkingen geïnterpoleerd. De oorspronkelijke oorkonde had bijna uitsluitend betrekking op Ransbeke, wat wijst op het belang van de schenking.

3 Een bunder Aalsterse maat is gelijk aan 1 ha 22a 98ca.

iemand uit de hoge adel, die banden had met de abdij van Nijvel, een instelling met keizerlijke bescherming. Zowel Nijvel als Sint-Antelinks lagen toen binnen de grenzen van het Duitse Rijk dat tot aan de Schelde grensde. Als we de tekst lezen zoals hij is, zou in 966 de *villa* groter geweest zijn dan die dertig *mansi*. Er wordt immers niet gezegd dat een villa van dertig *mansi* geschonken wordt, maar dat 'in' de villa dertig *mansi* geschonken worden. De aanwezigheid van een *ecclesia matricia*, een moederkerk, wijst eveneens op de mogelijk grotere omvang van die villa.

Wat weten we van de geschiedenis van Ransbeke na 966? Eigenlijk zeer weinig! Het is wachten tot 1255, bijna 300 jaar, eer opnieuw een oorkonde over Ransbeke voorhanden is. In de tussentijd zijn er wel zeven teksten uit de Ninoofse abdij, waarin de naam Ransbeke voorkomt. Dat is niet zo verwonderlijk omdat de abdij vanaf haar stichting in 1137 in het gehucht Roeselaar (*Roslar*) te Sint-Antelinks een belangrijk uithof had.[4] In 1159 wordt *Giselbertus, presbyter de Ransbeca,* vermeld en in 1181 *Nicolaus de Ramsbeca, presbyter*.[5] In 1179 doet de Sint-Pietersabdij een schenking van een stuk grond *in parrochia Ransbecca, in vico Roslar*. In 1228 is er eveneens sprake van een stuk grond door de abdij gekocht, gelegen *in parochia de Ransbeca*.[6] In het Ninoofse *Liber miraculorum* (einde 12de eeuw) worden tweemaal een vrouw en eenmaal een kind *de Ramsbecca* vermeld, die dank zij de tussenkomst van Sint-Cornelius genezen worden.[7]

Twee ongepubliceerde Nijvelse oorkonden uit 1255 en 1257 (zie *Bijlagen*) leren ons iets meer over de rechten van het kapittel van Nijvel te Ransbeke. In de eerste oorkonde wordt door Boudewijn Sorgeloos, baljuw van Geraardsbergen, een geschil beslecht tussen Willem van Vroonhove en de abdis en het kapittel van Nijvel.[8] De baljuw van Geraardsbergen trad vermoedelijk op in naam van de graaf van Vlaanderen.[9] Willem had een aantal rechten op goederen en gronden van het kapittel geüsurpeerd en zag daarvan af voor de baljuw en de schepenen van Ransbeke. Bovendien had Willem zich de volledige opbrengst van

4 D. VAN DE PERRE, *De oudste bisschoppelijke en grafelijke oorkonden van de abdij van Ninove (1138-1167)*, in: *Analecta Praemonstratensia*, 77, 2001, p. 58.
5 Rijksarchief Gent (RAG), Abdij Ninove, nr. 70, fol. 30 en 88.
6 J.J. DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, II, Brussel, 1841, p. 77 en 857.
7 A.J. BIJSTERVELD en D. VAN DE PERRE, *Het Mirakelboek en de Stichtingsgeschiedenis van de Ninoofse Abdij*, Leuven, 2001, p. 90, 102, 110.
8 Louvain-la-Neuve, Rijksarchief, Archives ecclésiastiques de Brabant (AEB), Eglises collégiales, nr. 1417,fol. 171v°-172 r°.
9 In 1248 trad hij op als *ballivus dominae comitisae Flandriae in terra de Alost*. Voordien is hij herhaalde malen vermeld als leenman van de heren van Boelare en meier (*villicus*) te Aspelare (DE SMET, *Recueil*, p. 903-904 en 869, 870, 871, 878).

het hooi van de graslanden en van de oogst op de velden toegeëigend en zo de belangen van het kapittel geschonden, dat recht had op de helft. Hij diende het deel van het kapittel te restitueren en het met eigen middelen en op eigen kosten naar de schuur van het kapittel te brengen. Wat leert ons deze oorkonde? Willem lijkt de meier van het kapittel van Nijvel te Sint-Antelinks te zijn en in die functie bewoner van het vroonhof, dit is het Hof te Ransbeke.[10] De gronden van het hof werden onder de vorm van halfwinning door hem uitgebaat. Blijkbaar maakte Willem zijn rechten erfelijk, trok hij de volledige opbrengst naar zich toe en kwam het kapittel tegen deze usurpatie in het verweer.[11]

De tweede oorkonde van 12 maart 1257 regelt een conflict tussen Johannes, priester van Ransbeke, en het kapittel, waarin de deken van Fosses[12] een vonnis had geveld.[13] De pastoor werd beschuldigd de helft van de offergaven en de kaarsen en de helft van de kleine tienden, die het kapittel toekwamen, voor zich te houden en zo het kapittel een schade berokkend te hebben van meer dan 20 pond. Volgens het vonnis diende de pastoor zich voortaan tevreden te stellen met de helft van de offergiften en van de tienden. De giften in geld dienden in de toekomst in een koffer met twee sloten bewaard te worden, waarvan elke partij een sleutel had en de andere giften dienden op een veilige plek gedeponeerd te worden en elke zondag onder beide partijen verdeeld. Van de geëiste schadevergoeding in geld werd de pastoor door de rechter vrijgesteld.

In de twee oorkonden is er sprake van *villa Ramsbeke, presbyter de Ramsbeke, parochia de Rammesbeka, ecclesiam de Rammesbeka, scabinis de Ramsbeke*. Ransbeke is dus duidelijk de naam van het domein (dorp/parochie). Eenmaal komt de belangwekkende uitdrukking *Johannem, presbyterum Sancti Anthelini in Rammebeka* voor. Dit is de oudste vermelding van de patroon van de kerk van Ransbeke. De naam van de

10 Willem is de zoon van Soyman van Tortelboom (zie Bijlage 1). Zijn naam wijst erop dat hij het vroonhof bewoonde en de functie van meier voor het kapittel van Nijvel vervulde. Voor de identificatie van vroonhof en meierij, zie J. VAN TWEMBEKE, *Lijst der heerlijkheden van het Land van Aalst*, Gent, 1962, p. 93: "meier: oorspronkelijk waren het pachters van het vroonhof welke belast waren met de inning van de verschuldigde rechten." In 1299 wordt een Willem van Tortelbome Vroenhoven als schepen van Sint-Antelinks vermeld (L. BEECKMANS en D. VAN DE PERRE, *De berg en het hof van Beveren op de grens van Sint-Antelinks en Aspelare*, in: *Het Land van Aalst*, 66, 2014, p. 31).

11 J.J. HOEBANX, *L'abbaye de Nivelles des origines au XIVe siècle*, Brussel, 1952, p. 356-357. De auteur verwijst naar een analoog geval van usurpatie door de meier te Meerbeke. Het usurperen van de rechten van het kapittel door meiers en ook de pogingen van het kapittel om zijn oude rechten te herstellen was in die periode een courant gegeven.

12 Fosses-la-Ville in Henegouwen, waar een kapittel gevestigd was, dat banden had met Nijvel.

13 Louvain-la-Neuve, Rijksarchief, AEB, nr. 1417, fol. 170v°-171r°.

patroonheilige van de kerk (later de naam van het dorp) en die van de villa komen hier als complementaire gegevens naar voor: de kerk van Sint-Antelinus in Ransbeke. We komen hier in een volgende paragraaf op terug.

Sint-Antelinks was gedurende vele eeuwen binnen het Land van Aalst een van *s'graven propre dorpen.*[14] Dit impliceert dat het dorp geen eigen heer had en dat de justitie er werd uitgeoefend door de baljuw en zeven schepenen voor de burgerlijke zaken en dat de hoogbaljuw van het Land van Aalst en de leenmannen van het leenhof Ten Stene te Aalst er de hoge justitie uitoefenden. Maar hoe was de institutionele toestand van Sint-Antelinks in de periode 966-1050 toen het gebied van het Land van Aalst een deel van de *pagus Bracbatensis* was en in Duitse Rijk lag? Hadden toen de graven van het mysterieuze graafschap Biest of van het latere markgraafschap Ename er rechten?[15] Waren zij de eerste *advocati* (beschermheren) van het Nijvelse goed te Sint-Antelinks? Zijn die rechten circa 1050 na de verovering van de streek door de graven van Vlaanderen in handen gekomen van de heren van Aalst en in 1166, bij de dood Diederik, de laatste heer van Aalst, overgegaan op de graven van Vlaanderen?[16] De aanwezigheid vanaf 1137 van de Ninoofse abdij op het grondgebied van Sint-Antelinks met haar Hof te Roeselaar heeft zeker de rol van de graaf van Vlaanderen, *advocatus* van de Ninoofse abdij, te Sint-Antelinks versterkt.[17]

2. De wet van de graaf en de wet van het kapittel van Nijvel te Sint-Antelinks

In een opsomming van de heerlijkheden van het Land van Aalst (eerste helft 15de eeuw) staat voor Sint-Antelinks geschreven: *Sintintelinks Ransbeke. Es mijns heeren propre. Es een vierscare, bailliu ende schepenen halen hooft taelst. Daer es noch eene wet toe horende gheertruen te nivele ende halen haer hooft te meerbeke.*[18] Een tekst waarin die Nij-

14 Voor een beknopte institutionele geschiedenis van Sint-Antelinks, zie H. VAN ISTERDAEL, *De archieven van de heerlijkheid Sint-Antelinks en Woubrechtegem (1605-1795) en van de heerlijkheid Holbeke (1393-1795), Pumbeke (1771) en leenhof Ten berge (1527-1794)*, Brussel (Algemeen Rijksarchief), 2000, p. 11-16.

15 Voor de voorgeschiedenis van het graafschap (Land) van Aalst, zie H. VAN ISTERDAEL, *Archief van het Land van Aalst 1342-1796 (1814). Inventaris*, Brussel (Algemeen Rijksarchief), 1994, p. 17-19.

16 Dergelijke *advocatia* oefende Diederik van Aalst uit over de bezittingen van de abdij van Affligem in zijn *dominium*. Kunnen we een analoge bescherming veronderstellen voor de bezittingen van het kapittel van Nijvel in het Land van Aalst? Zie hiertoe VAN DE PERRE, *De oudste bisschoppelijke en grafelijke oorkonden*, p. 76.

17 Ibidem, p. 76-78.

18 VAN ISTERDAEL, *De archieven van de heerlijkheid Sint-Antelinks*, p. 13, noot 7. Voor het origineel, zie RAG, Oud archief Geraardsbergen, nr. 40, fol. 174v°.

velse rechtspraak vermeld wordt, is het pachtcontract van het vroonhof uit 1490. Pieter Partijn sluit een overeenkomst voor de pacht van het goed van het kapittel van Nijvel te Sint-Antelinks. Het betreft: *huysinghen, landen, mersschen, thienden, scoef, tseynsen en de renten met alle toebehoerten ende appendicien dat tvoors. capittel heeft ligghende binnen de voors. prochien van Sententelins te Ransbeke.*[19] Deze tekst vermeldt andermaal de dualiteit van enerzijds de parochie Sint-Antelinks en anderzijds het goed te Ransbeke. Pachter Pieter Partijn stelt, volgens dat contract, een aantal van zijn eigendommen borg *gheleghen in de prochie van Sententelins onder de vierscaren mervrouwen sente Gheertruden.* Blijkens de slotformule wordt de overeenkomst afgesloten volgens de wet van het kapittel van Nijvel, behoudens de rechten van de heer (de graaf van Vlaanderen): *ende omme dat alle dese saken zouden bliven goed vast gestark ende van werden ende wel ghehouden, zoe es hier toe geschiet al datter bij rechte ende wette sculdich was toe te gesciedene, naer recht, wet, zede, costuime ende usaige vander vierschare mervrouwen Sente Gheertruden inde prochie van Sententelins, altijts behouden tsheeren recht ende yeghenlyckx recht. Hierover was als bailliu des voirs. vierscaren Dieric Ooghe ende als scepenen Simoen Ooghe, Gilles van Mulem, Pouwels vande Moortgate ende Joos Smessaert.* In latere pachtcontracten wordt naar die Nijvelse rechtspraak niet meer verwezen. Wel worden de pachtcontracten meestal voor de baljuw en de schepenen van Sint-Antelinks voltrokken. Een andere tekst, waarin de wet van Nijvel vermeld wordt, stamt uit 1607. Ook hier gaat het om een zakelijke transactie, afgesloten voor de baljuw en de schepenen *vander vierschaer van ste Gheertruuden ende geinclaveert binnen de prochye van Sententelins.* De transactie gaat onder meer over de verkoop van een *behuusde stede, zo die ghestaen ende ghelegen es onder de voors. vierschaer ende recht van Ste Gheertuden.*[20]

19 Louvain-la-Neuve, Rijksarchief, AEB, nr. 1810. Het benoemen van de pastoor of het toekennen van kerkelijke beneficies valt niet onder het pachtcontract: *uutghesteken de ghifte vander prochiekerken van Sententelins (ende alle andere beneficies inder kerken voors. oft daer buten) die tvoors. cappitelle sculdich es te ghevene.* Een niet gedateerd los stuk (16de eeuw?) geeft de waarde van de Nijvelse bezittingen en rechten te Sint-Antelinks weer : *la cense du chapitre* (het cijnshof) 26 bunder en half groot, zowel bouwland als gras- en weiland, is goed voor een inkomen van 455 florijnen (in 1736 was dit 400), *la disme* op 80 bunder is 200 florijnen waard en *le terrage* op 30 bunder (in 1736 is dit 36 bunder) 150 florijnen. Tevens vermeldt dit document renten in natura ter waarde van 780 florijnen, bestaande uit 9 mudde tarwe, 18 mudde graan, 27 mudde haver en 5 mudde tarwe voor het bakken van wit brood (Ibidem, nr. 1794). Het *cathedraticum* (de belasting door de parochie verschuldigd aan de bisschop) werd door de *villicus* betaald, aldus de decanale visitatie van 1611 (RAG, Aartsbisdom Mechelen, nr. 8).

20 RAG, Heerlijkheid Sint-Antelinks en Woubrechtegem, nr. 127.

Het lijkt erop dat baljuw en schepenen van Sint-Antelinks voor gronden en erven waarop het kapittel van Nijvel heerlijke rechten had, de wet van Nijvel volgden, terwijl zij in de andere zaken de wet van de heer gebruikten. Een dergelijke tweeledige rechtspraak vinden we eveneens terug te Appelterre, waar het kapittel van Nijvel ook een hof had en het altaar bezat. In 1468 liet kanselier Pierre de Goux, als nieuwe heer van Appelterre, het dorp beschrijven met de werking van de vierschaar. Deze werd gemaand door de baljuw en vonniste volgens een dubbele standaard. Voor *des matieres reelles* die te maken hadden met gronden en erven werd de wet van Nijvel gevolgd en haalde de schepenbank hoofd te Lennik, maar voor conflicten tussen personen volgde dezelfde schepenbank de wet van Vlaanderen en haalde hoofd te Aalst.[21]

In de verkoopakte uit 1642 van de heerlijkheden Sint-Antelinks en Woubrechtegem door de graaf aan de Ninoofse abdij is sprake van een meierij van Nijvel te Sint-Antelinks: *la mayerie de St Gertrud de Nivelles, s'estendant en ladicte paroisse.*[22] Met meierij, – een term die alleen in deze tekst gebruikt wordt – lijkt de tekst de heerlijke rechten te bedoelen, die het kapittel van Nijvel uitoefende te Sint-Antelinks en die verbonden waren met het vroonhof, het Hof te Ransbeke. Dit hof, soms ook het cijnshof of tiendenhof genoemd, is steeds een pachthof gebleven. In de 18de eeuw luidt de pachtformule: *la cense, edifices, prets, paturages et terres laborables, disme et terrage ditte Ransbecke a Ste Antelins au pays d'Alost avec ses appartenances et dependances.*[23] Ransbeke, de oude naam van de *villa*, staat in deze teksten voor het hof en aan dit hof klevende heerlijke grondrechten van Nijvel. De pachter huurde niet alleen de gebouwen en de gronden van het hof, hij was ook verantwoordelijk voor het beheer van de Nijvelse heerlijke inkomsten in de parochie en fungeerde dus tevens als een meier. In het pachtcontract van 1719 staat duidelijk: *serat tenu ledit fermier et expressement obligez de renouvellez à ses despens et juridicquement la quantitez des tous lesdits heritages et les limites des dismes et terrages avec expression de leurs joindants et abouts nouveaux et des charges aux quels iceux heritages, dismes et terrages sont affectez et le tout livrer en forme authentique à ses propres fraix en chapitre.*[24] Van een meier benoemd door de abdis, die, zoals te Meerbeke, de vierschaar maant, is te Sint-Ante-

21 Kortrijk, Rijksarchief, Plotho, nr. 378, fol. 194-195.
22 Zie het citaat in noot 26.
23 Louvain-la-Neuve, Rijksarchief, AEB, nr. 1810.
24 Ibidem, nr. 1810. Enkele voorbeelden zijn bewaard gebleven, o.m. een schoofboek uit 1532, een renteboek uit 1596 (kopie van een ouder perkamenten boek), een schoofboek uit 1728-29 (Ibidem, nrs. 1794, 1809, 1810).

links geen sprake.[25] Hier is het de baljuw die de schepenbank maant en die voor zaken die betrekking hadden op de gronden van het kapittel volgens het recht en de gebruiken van Nijvel oordeelt. Verklaart dit waarom het kapittel van Nijvel en de kerk van Sint-Antelinks aan de graaf jaarlijks een vergoeding dienden te betalen?[26]

3. De kerk van Sint-Antelinus

De kerk van Sint-Antelinks is vandaag toegewijd aan Sinte Gertrudis.[27] Gertrudis kan maar patrones geworden zijn na 966, na de schenking van het goed aan het kapittel van Nijvel. In 1257 wordt echter niet zij, maar Antelinus als patroonheilige vernoemd: *presbyterum Sancti Anthelini in Rammebeka*.[28] Was dit de oorspronkelijke patroon van de *ecclesia matricia*? De Potter en Broeckaert vermoedden al dat de dorpsnaam Sint-Antelinks naar de oudste kerkpatroon verwees.[29]

Wie was die heilige Antelinus, een heilige die niet direct op de heiligenkalender is terug te vinden? Er zijn twee denksporen. Een eerste leidt naar de Angelsaksische missionering van onze streken. In een boek van David Camerarius *De Scotorum fortitudine, doctrina et pietate* wordt een Antelinus vermeld. In dat boek wordt een overzicht gegeven van de Schotse (hier gebruikt als aanduiding voor de bewoners van de Britse eilanden) heiligen. Op 25 mei staat geschreven: *Sanctus Adelinus sive Anthelinus, abbas in Scotia et postea Episcopus Schireburnensis seu Salisburiensis in Anglia, vir devotus et sanctus atque in divinis scripturis valde eruditus*. En iets verder: *Sanctus Adelinus vel Anthelinus (ita enim ipsum aliqui vocant)*.[30] In Engeland is deze heilige beter bekend als *Aldhelmus Malmesburiensis*. Zijn naam is gelatiniseerd tot *Adelinus*

25 Meerbeke was qua omvang voor Nijvel een veel belangrijker domein dan Sint-Antelinks. Het is in dezelfde periode rond 966 in het bezit van het Nijvelse kapittel gekomen. De meier, benoemd door de abdis, leidde er de schepenbank van het dorp, waarvan de schepenen benoemd werden door de heer. De vierschaar haalde alleen hoofd te Lennik. Te Meerbeke is geen sprake van een dubbele wet. Een beschrijving van de Meerbeekse justitie vindt men in het Landboek van Pierre de Goux uit 1468 (Kortrijk, Rijksarchief, Plotho, nr. 378, f° 226-227).

26 DE POTTER en BROECKAERT, *St Antelins*, p. 13 geven de tekst van de verkoopakte met de rente: *...cinq rasières par plusieurs personnes et manans de la mayerie de St. Gertrude de Nivelles, s'estendant en ladicte paroisse, ... en quatre livres huict solz dix deniers obs. que doibt l'abbaye et chapitre dudict Nivelles à cause de sa mayerie qu'elle y a, et en dix solz dudict prix, deu par l'eglise dudict St Entelins.*

27 C. VAN GESTEL, *Historia archiepiscopatus Mechliniensis*, II, Den Haag, 1725, p. 226: *Ecclesia sacra est S. Gertrudi virgini.*

28 Louvain-la Neuve, Rijksarchief, AEB, nr. 1417, fol 170v°-171r°.

29 DE POTTER en BROECKAERT, *St Antelins*, p. 2.

30 David CAMERIUS, *De Scotorum fortitudine*, Parijs, 1631, p. 150.

met als variant *Anthelinus*.[31] Deze heilige is een historische figuur. Hij was eerst abt te Malmesbury en werd daarna bisschop van Sherborne, dat vanaf 1075 zijn bisschopzetel zag verhuizen naar Salisbury. Aldhelmus werd circa 640 geboren en overleed in 709. Hij reisde naar Rome, schreef brieven en liet enkele traktaten in het Latijn na (o.m. *Liber de virginitate* en *Liber monstruorum*). Hij schreef tevens poëzie in het Oud-engels.[32] Na zijn dood werd hij als heilige vereerd. Hij heeft zeker niet in onze streken gereisd, maar genoot na zijn dood toch bekendheid op het vasteland, vooral door de geschriften van Beda Venerabilis (672-735), die een korte levensbeschrijving van Aldhelmus naliet.[33]

Engeland, voor het vasteland het *insula doctorum*, bracht in de 8ste eeuw een aantal christelijke geleerden en schrijvers voort, die mee aan de basis lagen van onze Karolingische renaissance.[34] Aldhelmus was de eerste in deze rij van deze geleerden. Monniken en missionarissen staken vanuit Groot-Brittanië de Noordzee over om onze streken en Duitsland te christianiseren. Bonifacius en Willibrordus zijn twee bekende grote namen. Dichter bij onze streek opereerden Foillianus, Romuoldus (Rombaut) en Livinus (Lieven).[35] De naam van deze laatste is verbonden met Gent, Sint-Lievens-Houtem en vooral met Sint-Lievens-Esse,[36] een buurgemeente van Sint-Antelinks. Hoewel Sint-Lieven vanuit historisch oogpunt een legendarische heilige is, wijst het Sint-Lievensverhaal op reminiscenties aan de aanwezigheid van Angelsaksische missionarissen in onze streek. Het is niet uit te sluiten dat in de 8ste eeuw Engelse missionarissen de kerk van Sint-Antelinks gesticht hebben en die genoemd hebben naar Aldhelmus (Antelinus), een van hun heiligen.

31 De mannelijke persoonsnaam *Antelin* heeft een beperkte verspreiding in de Nederlanden gekend. De oudste attestatie ervan is van 1268 te Brugge (website *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*). Daar wordt echter geen verband gelegd tussen de Middelnederlandse naam Antelin en de Engelse heilige Adelinus/Aldhelmus.

32 Voor een recente biografie, zie M. LAPIDGE, *The Career of Aldhelm*, in: *Anglo-Saxon England*,36, Cambridge, 2007, p. 15-69.

33 We vonden zijn naam (in de vorm van Adelinus) en liturgische feestdag terug in nog twee andere kalenders uit de 16de en 17de eeuw (*Martyrologium der Kirchenkalender*, Dilingen, 1573, p. 128v° en *Historiae Catholicae Iberniae compendium*, 1621, p. 46v°). Zijn naam wordt eveneens vermeld in de bekende kroniek van Sigebert van Gembloers (MGH, SS, VI, p. 328).

34 Alcuinus (735-804) is de bekendste figuur. De geschriften van Beda Venerabilis (672-735) hadden eveneens grote invloed.

35 Foillianus († 655) was actief in Brabant en Henegouwen; Romuoldus († 775) is verbonden met de geschiedenis van Mechelen; Livinus († 657) stierf, volgens zijn heiligenleven, te Sint-Lievens-Esse, werd begraven in Sint-Lievens-Houtem en vereerd in de Gentse Sint-Pietersabdij.

36 Zijn dood te Sint-Lievens-Esse wordt vermeld in de Kroniek van Boudewijn van Ninove: *Anno DCXLIV. apud Escam, vicum in comitatu Alostensi, Cameracensis diocesis, beatus Livinus archiepiscopus pro Christo martyrium duxit* (DE SMET, *Recueil*, p. 643). Livinus wordt als een legendarische heilige beschouwd, zie J. WALTERS, *De eerste geloofspredikers op het grondgebied van het huidige bisdom Gent*, Gent, 1946, p. 77-104.

Het zwakke punt in deze argumentatie is echter dat nergens elders op het vasteland de verering van de heilige Aldhelmus betuigd is.

Een tweede denkspoor leidt naar de heilige (H)adelinus van Celles.[37] Deze Zuid-Franse heilige hoort thuis in de categorie van missionarissen die vanuit het zuiden onze streek gechristianiseerd hebben, zoals Martinus, Amandus, Eligius en Remaclus. Hadelinus was een volgeling van Remaclus, die in 648 de abdij van Stavelot stichtte en later bisschop van Maastricht werd. Hadelinus werd kluizenaar te Celles bij Dinant. Daar werd na zijn dood (690) een kapittel opgericht, dank zij schenkingen van Pepijn van Herstal (645-714). Deze Pepijn was de neef van Gertrudis van Nijvel. Ook het latere huis 'van de Ardennen' vereerde deze Hadelinus. Paltsgraaf Wigerik (circa 896-919), de stamvader van dit huis en paltsgraaf van Lotharingen, stichtte circa 915 het klooster van Hastière bij Dinant, toegewijd aan Hadelinus van Celles.[38] Diens nakomelingen zijn Godfried van Verdun (circa 930-1002) en Herman van Verdun (circa 965-1029), markgraven van Ename. Hun namen zijn verbonden met de kerk van Velzeke, de Sint-Laurentiuskerk van Ename en met grondbezit in Ophasselt. De link met Hadelinus van Celles is een fascinerend denkspoor omdat het de band tussen Sint-Antelinks en de abdij van Nijvel zeer aannemelijk maakt. Heeft het huis van de Ardennen de verering van Hadelinus naar de Brabantgouw en naar de *villa Ramesbecca* gebracht?[39] Moeten we in het milieu van de markgraven de schenkers zoeken van de *villa Ramesbeca* aan Nijvel in 966? Het is een aanlokkelijke hypothese. Het feit dat de keizer zelf de schenking goedkeurt, wijst op een nauwe band tussen de schenker en de keizer. Alleen hebben we geen enkele tekst gevonden waarin Hadelinus van Celles ook Antelinus genoemd wordt.

Voor beide denkpistes zijn dus pro's en contra's aan te brengen en andere nog onbekende oplossingen mogen niet uitgesloten worden. Beide hypotheses hebben tevens implicatie voor de datering van de stichting van de kerk en voor het type van kerk dat gesticht werd. Bij een Engelse missionering lijkt een stichting in de 8ste eeuw van een *vicus*kerk aangewezen, bij een stichting door de familie 'van de Ardennen' is de 10de

37 Voor de summiere gegevens over Hadelinus van Celles en voor de verder vernoemde Remaclus, Pepijn van Herstel, Wigerik, Godfried en Herman van Verdun hebben we ons gebaseerd op de gegevens op de internetsite van *Wikipedia*.

38 Naast Celles en Hastière wordt Hadelinus nog vereerd te Wezet (Visé), waar zijn relieken in de 14de eeuw zijn heengebracht en zijn reliekschrijn nog aanwezig is. Zijn feestdag valt op 3 februari.

39 Voor de relaties van Wigerik met de Brabantgouw, zie F.J. VAN DROOGENBROECK, *Paltsgraaf Wigerik van Lotharingen, inspiratiebron voor de legendarische graaf Witger uit de Vita Gudilae*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, 93, 2010, p. 113-136.

eeuw en een *villa*kerk meer aangewezen.[40] De inplanting van de eerste kerk nabij Hof te Ransbeke wijst in de richting van een *villa*kerk.

4. Waarom en wanneer werd de eerste kerk van Sint-Antelinks verplaatst?

Het toponiem 'oude kerkhof' verwijst naar de plaats waar de eerste kerk van Sint-Antelinks heeft gestaan, zoals we in een vorig artikel aantoonden.[41] Dat toponiem is te situeren ten westen van het Hof te Ransbeke in een doodlopend zijstraatje van de huidige Ransbeekstraat. Wanneer en waarom werd de kerk verplaatst naar de huidige locatie? Die tweede kerk werd in grote trekken bewaard tot 1846. Uit beschrijvingen weten we dat het een vermoedelijk romaans zaalkerkje is geweest, opgetrokken in natuursteen. Een bouw vóór 1300 lijkt een logische consequentie. Naar de precieze oorzaken voor de verhuis blijft het een gissen. De meest voor de hand liggende reden lijkt de excentrische ligging van de eerste parochiekerk te zijn. Het dorp Sint-Antelinks is een conglomeraat van gehuchten (Bever, Ransbeke, Roeselaar) en heeft geen organisch gegroeide kern rond een kerk en een hof. Rond het Hof te Ransbeke en de eerste kerk heeft zich geen noemenswaardige bewoning ontwikkeld. De tweede kerk ligt ongeveer in het centrum van het huidige dorp aan het kruispunt van twee grotere wegen en is goed bereikbaar vanuit alle gehuchten. Heeft het gegeven dat het Hof te Ransbeke na de schenking een pachthof werd en geen residentie van de dorpsheer de oorspronkelijke band tussen hof en kerk doen verdampen en zo de verplaatsing van de kerk vergemakkelijkt?

Is er met de bouw van de tweede kerk een patroonwissel doorgevoerd en is dan Antelinus vervangen door Gertrudis of heeft die wissel pas later plaats gehad? We kunnen ons inbeelden dat na enige eeuwen niemand te Sint-Antelinks nog wist wie de heilige Antelinus was, terwijl de verering van de populaire heilige Gertrudis, geïmporteerd door het kapittel van Nijvel, er populair werd. Is de patroonwissel er pas gekomen na 1585, zoals de decanale visitatieverslagen laten uitschijnen?[42] Alleszins was in 1257 de kerk nog toegewijd aan Sint-Antelinus. Dat de naam van de patroonheilige rond 1300 die van het dorp geworden is, wijst erop dat toen de kerk nog vereenzelfigd werd met Antelinus

40 Voor het onderscheid tussen beide kerktypes, zie J. LAENEN, *Introduction à l'Histoire Paroissiale du Diocése de Malines*, Brussel, 1924, p. 50-56.

41 D. VAN DE PERRE en W. ROGGEMAN, *De kerken van Sint-Antelinks*, in: *Het Land van Aalst*, 68, 2016, p. 85-116.

42 J. DE POTTER, *De Dekenij Ninove op 't einde der XVIe eeuw*, Gent, 1945, p. 79 (1576: *Patronus Sanctus Antelinus*; 1592: *Patronus S. Gertrudis*).

en niet met Gertrudis.[43] Valt de bouw van de nieuwe kerk samen met de verwerving van de reliek van het Heilig Kruis, die te Sint-Antelinks vanaf de middeleeuwen vereerd werd? Het kerkwijdingsfeest viel immers op de feestdag van de Kruisverheffing, vandaag nog kermisdag.[44]

5. Waarom werd de dorpsnaam Ransbeke vanaf einde 13de eeuw verdrongen door die van Sint-Antelinks?

Moeten we in de dubbele naam *Sintintelinks Ransbeke*, zoals vermeld in de 15de eeuw,[45] een samengestelde naam voor het dorp zien (naam van kerkpatroon gekoppeld aan een lokaal toponiem) of gaat het om twee afzonderlijke namen voor twee verschillende instituties? Voor de eerste veronderstelling zijn er geen aanwijzingen.[46] Om het dorp aan te duiden werd tot eind 13de eeuw alleen Ransbeke gebruikt en nadien alleen Sint-Antelinks. Het gebruik van beide namen samen is slechts uitzonderlijk, zoals in bovengenoemde tekst, die een juridische karakter heeft en waarin de heerlijkheden binnen het Land van Aalst opgesomd worden. In 1257 luidt het nog '(de kerk van) Sint-Antelinus in (de villa) Ransbeke, maar nadien (de heerlijkheid) Ransbeke in de parochie Sint-Antelinks. We zien dus een omkering van de verhouding tussen beide termen.

Blijkbaar is er na 1050 de behoefte gegroeid om een onderscheid te maken tussen de dorpsheerlijkheid (*'sgraven propre dorpe*) onder het gezag van de graaf en de oudere heerlijkheidstructuur Ransbeke, verbonden met het kapittel van Nijvel, dat echter na 1050 aan prestige inboette. Om de verwarring tussen het dorp Ransbeke en de tot de grondjustitie teruggedrongen Nijvelse heerlijkheid Ransbeke te voorkomen, is blijkbaar in de tweede helft van de 13de eeuw de gewoonte ontstaan om het dorp voortaan met de naam van de kerk te benoemen en de naam Ransbeke voor te behouden voor alles wat te Sint-Antelinks

43 In de Latijnse middeleeuwse taxatielijsten (14de-16de eeuw) en de latere decanale visitatieverslagen (17de-18deeeuw) luidt de naam van het dorp *Sanctus Ant(h)elinus*, met verschrijvingen als *Antolinus* en *Antelmus*. In het Middelnederlands is de naam geëvolueerd van *Zent Antelins* naar *Sententelins*. Deze laatste vorm, soms verbasterd tot *S. Tentelins*, blijft dominant tot de 18de eeuw. Deze vorm wordt ook te Nijvel gebruikt, naast *Sainct Antelin*. *Sint-Antelinx* of *Antelinckx* verschijnt sporadisch vanaf de 18de eeuw en gaf aanleiding tot de huidige Sint-Antelinks in de 20ste eeuw.

44 VAN DE PERRE en ROGGEMAN, *De kerken van Sint-Antelinks*, p. 89.

45 Zie noot 18. De dubbele naam *Sententelins ende Ransbeecke* komt eveneens voor in 1396 in het buitenpoortersboek van Geraardsbergen (J. DE BROUWER, *Buitenpoortersboek van Geraardsbergen van 1396*, in: *Het Land van Aalst*, 5, 1954, p. 17).

46 Daarvoor zou er een concurrerend dorp Ransbeke moeten zijn, dat dan onderscheiden wordt van het andere door de toevoeging van de naam van de kerkpatroon, zoals bij Sint-Maria-Oudenhove en Sint-Goriks-Oudenhove.

onder het recht van Nijvel viel. Uit de bronnen blijkt duidelijk dat het gebruik van de nieuwe dorpsnaam zich tussen 1257 en 1299 voltrokken heeft. In 1255 luidt het nog *scabini de Ramsbeke*,[47] maar in 1299 *Wi scepenen van Zent Antelins*.[48] Heeft de verplaatsing van de kerk het bewustzijn versterkt dat dorp en parochie een andere juridische werkelijkheid waren dan de heerlijkheid Ransbeke en werd daarom het dorp naar de patroonheilige van de kerk genoemd?

Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23
9401 Pollare

47 Louvain-la-Neuve, Rijksarchief, AEB, nr. 1417, fol. 171v°.
48 BEECKMANS en VAN DE PERRE, *De Berg en het Hof van Beveren*, p. 30.

Bijlagen[1]

1

s.l. ; 8 juli 1255

Boudewijn Sorgeloos, baljuw van Geraardsbergen, oorkondt in een conflict tussen Willem van Vroonhove, zoon van Soyman van Tortelboom, de abdis en het kapittel van Nijvel over rechten die Willem en zijn vrouw zich ten onrechte zouden hebben toegeëigend ten nadele van het kaptittel. Willem ziet ten overstaan van de baljuw en de schepenen definitief af van die rechten, maar ontvangt in ruil daarvoor 50 pond witten.[2] *Ook de helft van de opbrengst van de weilanden en akkers van het kapittel, die hij bewerkt en die hij voor zich had gehouden, moet hij in de komende maand augustus teruggeven en met eigen middelen naar de schuur van het kapittel brengen.*

A. ORIGINEEL : niet voorhanden.

B. AFSCHRIFT uit cartularium 15de eeuw, Louvain-la-Neuve, Rijksarchief, Archives ecclésiastiques de Brabant. Églises collégiales, nr. 1417, 171v°-172 r°.

Universis presentes litteras inspecturis Balduinus, dictus Zorghenloze, ballivus de Geraldimonte, salutem in Domino sempiternam.
Noveritis quod, cum controversia mota fuisset inter Willelmum de Fronhoves, filium Soymanni de Tortelbome, et eius uxorem ex una parte, et abbatissam et capitulum ecclesie Nivellensis ex altera, super eo quod dictus W[illelmus] asserebat sibi olim concessum fuisse a predictis abbatissa et capitulo quoddam jus ad bona que habent predicte abbatissa et capitulum in villa Ramsbeke, prefatis abbatissa et capitulo contrarium asserentibus, tandem de consilio bonorum <virorum> de dicta controversia exstitit ordinatum inter partes in hunc modum quod, prefatis W[illelmo] et eius uxore ex una parte et domina Felicitate, decana dicte ecclesie Nivellensis, pro abbatissa et capitulo predictis coram nobis et scabinis de Ramsbeke propter hoc constitutis, idem W[illelmus] et eius uxor renunciaverunt omni juri quod habebant et ipsis et heredibus suis

1 Met veel dank aan bestuurslid Marcel Cock, voor het bereidwillig nalezen en nauwkeurig corrigeren van de tekst van de twee oorkonden.
2 *Witten* of zilvermunten, die vanaf de 13de eeuw in zwang kwamen.

competere poterat in terris, pratis, pascuis, nemoribus, dominibus et curtilibus et in aliis bonis que dictum capitulum habet in villa de Ramsbeke ac etiam totum dictum jus quitum clamaverunt coram nobis et predictis scabinis effestucando, et predictum capitulum persolvit eidem W[illelmo]. quinquaginta libras novorum alborum pro jure quod prefatus W[illelmus] in dictis bonis sibi vendicabat et pro domibus, quas idem W[illelmus] in fundo ecclesie in dicta villa edificaverat seu fecerat edificari.

Adiectum est etiam quod prefatus W[illelmus] medietatem feni, existentis in pratis dicti capituli, et medietatem segetum terrarum dicti capituli, quas idem W[illelmus] excoluit seu excoli fecit, contra dictum capitulum integraliter recipiet, ita quod in campis in presentia dicti capituli nuncii dictorum bonorum fiet particio, et medietatem dicti capituli prefatus W[illelmus] suo curru et suis expensis in horreum dicti capituli in presenti augusto deducet et deduci procurabit, post augustum de dictis bonis nichil amplius recepturus. Promiserunt autem predicti W[illelmus] et eius uxor ex una parte et predicta decana pro dicto capitulo ex altera, fide et juramento hinc inde prestitis, et sub pena xx librarum novorum alborum, medianti domine comitisse et medianti parti huiusmodi ordinationem observanti a parte resiliente reddendarum, dictam ordinationem firmiter et inviolabiliter observare.

Hijs autem exequendis interfuerunt Mauricius de Tubecca, canonicus ecclesie Bruxellensis, et Johannes, presbyter de Ramsbeke, quorum sigilla presentibus sunt appensa, Henricus, monachus beati Adriani de Geraldimonte, Robertus, maior de Apulteen[3], Henie de Asplar, Johannes de Eyghem[4] et Willelmus de Borghelkin.[5]

In cuius rei testimonium presentes litteras sigillo nostro fecimus roborari.

Datum et actum anno Domini M°. CC°. lv°. feria quinta post octavam beatorum Petri et Pauli.[6]

3 Appelterre.
4 Eichem.
5 Willelmus de Broghelkin is samen met Boudewijn Sorgeloos in 1231 vermeld als leenman van Philips van Boelare (DE SMET, *Recueil*, p. 870).
6 De donderdag na 4 juli.

2

s.l. ; 16 maart 1257 (n.s)

Het kapittel van Nijvel deelt het vonnis mee, uitgesproken door de deken van Fosses in een conflict tussen de pastoor van Sint-Antelinus in Ransbeke en het kapittel over het bezit van de helft van de kleine tienden en van de offergaven die het kapittel toekomen en die de pastoor voor zich achterhoudt. Het vonnis luidt dat in de toekomst de helft van die tienden het kapittel toebehoort evenals de helft van de offergaven. De offergaven in geld en de offergaven in natura dienen bewaard te worden op een veilige plaats, respectievelijk in een kleine geldkoffer en in een kist, elk met een dubbel slot, en moeten iedere zondag verdeeld worden.

A. ORIGINEEL : niet voorhanden.

B. AFSCHRIFT uit cartularium 15de eeuw, onder de rubriek «concordia facta cum curato de Ransbecca super minutis decimis et oblationibus», Louvain-la-Neuve, Rijksarchief, Archives ecclésiastiques de Brabant, Églises collégiales, nr. 1417, fol. 170v°-171r°.

In nomine Domini. Amen.
Nos Capitulum ecclesie Nivellensis universis presentes litteras inspecturis salutem in Domino sempiternam. Noveritis quod, cum Johannes, presbyter de Rammebeka, fide data in nos compromiserit de alto et basso super querelis, motis inter nos ex una parte et dominum J[ohannem] ex altera, prout continetur in peticione edita a nobis contra ipsum coram decano Fossensi, iud[ice] a domino propterea delegato, que talis est iud[icatio] :

Dicunt[7] abbatissa et capitulum ecclesie Nivellensis contra Johannem presbyterum Sancti Anthelini in Rammebeka, quod ipsa ecclesia ab antiquo, videlicet a quadraginta annis et amplius, fuerit in pacifica possesione percipiendi medietatem oblationum et minutarum decimarum parochie de Rammsbeka, in qua eadem ecclesia jus patronatus obtinet. Johannes, nunc presbyter loci eiusdem, possesionem dictarum

7 *Dicunt* correctie van de kopiist door expunctie. Vanaf *dicunt* tot *beneficio* volgt als inleiding op het eigenlijke vonnis een weergave van de gemotiveerde vraag van de abdis en het kapittel van Nijvel aan de rechter om genoegdoening voor het geleden nadeel. Om de autonomie van dit tekstblok te verduidelijken is door ons een regel spatie voor en na het tekstblok gelaten.

oblationum et decimarum turbat ipsi ecclesie Nivellensi, recipiendo et usurpando decimas et oblationes de parte ipsius ecclesie et de candelis, in quibus etiam ipsa ecclesia medietatem consuevit accipere contra presbyterum loci eiusdem, in quibus idem Johannes fecit ipsi ecclesie dampnum quod estimat viginti libras alborum[8] et amplius.
Unde petit eadem ecclesia sive idem abbatissa et capitulum a dicto presbytero, ut dictum dampnum sibi restituat secundum quod probare poterit sive plus sive minus, et a vobis, d(o)m(ino) iud(ice), ut cum vobis constiterit de premissis vel de aliquo quod sufficiat, dictum presbyterum in hoc condempnetis ipsi ecclesie per summam definitivam et ad restitucionem compellatis per censuram ecclesiasticam et ad hoc quod dictum capitulum pacifice gaudere permittat decetero decimis et oblationnibus predictis. Hec dicunt et petunt salvo sibi per omnia juris beneficio.

Nostris et partis adverse rationibus inspectis, diligenter arbitrando pronunciamus quod ecclesia Nivellensis decetero medietatem minutarum decimarum et medietatem oblationum in pane, candelis, pecunia numerata et qualibet specie oblationum ad ecclesiam de Ramsmebeke pertinentium pacifice et integraliter percipiat et dictus presbyter aliam medietatem in omnibus predictis percipiat et illa sit contentus. Pronunciamus etiam quod in communem pixidem habentem duas claves oblatio pecuniaria, et in archam communem habentem duas claves in tuto loco repositam aliarum rerum oblationes reponantur, et singulis dominicis diebus inter se predicta parciantur. Pronunciamus etiam quod de expensis indicatis et non indicatis dampnis et ablatis sit dictus presbyter penitus absolutus.
In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus una cum sigillo dicti presbyteri, arbitrio predicto parentis, apposuimus.
Actum et datum feria .vj^{a}. ante dominicam Letare Jherusalem.[9] Anno Domini millesimo CC°. lvj°.

8 *Witten* of zilvermunten.
9 De vrijdag voor de vierde zondag van de Vasten.

ELISA VAN CAULAERT, EEN MOEDIGE NINOOFSE VERZETSVROUW

Rozemie STEYAERT

Op 27 februari 2014 beslist de gemeenteraad van Ninove om de naam van verzetsvrouw Elisa Van Caulaert toe te kennen aan de nieuwe straat op de site van het oud-fabrieksgebouw De Wolf. Deze site bevindt zich achter het Sint-Aloysiuscollege, tussen de Weggevoerdenstraat, de Fernand Tavernestraat en de Vinkenstraat.[1] Taverne is een medestrijder van Van Caulaert. Hij wordt op 8 mei 1944 onthoofd na een veroordeling door het Volksgericht in Berlijn wegens spionage voor de geallieerden. Op 12 mei 1946 wordt de Doornweg, waar het ouderlijk huis van de verzetsstrijder zich bevindt, omgedoopt tot Fernand Tavernestraat met een plechtige inhuldiging.[2]

Straatnaambord van de pas opengestelde Elisa Van Caulaertstraat te Ninove.

Gegevens

Onze kennis over beide verzetslui is voornamelijk gebaseerd op data uit hun persoonlijk dossier en hun aanvraagdossier tot erkenning als

1 Verslag van de gemeenteraad 27 februari 1914.
2 ADB, Vijftig jaar geleden stierf F. Taverne – *Ninove-Info*, april 1994, p. 2.

politiek gevangene.[3] Aangezien deze erkenning voor hen en hun rechthebbenden de toekenning van een uitkering en een pensioen met zich brengt, worden de gegevens grondig gecheckt en gedocumenteerd. Voor Elisa Van Caulaert hebben we ook de getuigenis van Berthe Van Sevenant, die gedurende lange perioden haar medegevangene was en reeds in 1946 haar relaas in boekvorm uitgeeft. Zij wordt aangehouden in maart 1942 onder beschuldiging van spionage voor de geallieerden en wordt drie jaar later op 22 april 1945 uit het concentratiekamp van Mauthausen bevrijd.[4] Haar getuigenis is zeer betrouwbaar. Alle controleerbare feiten en data zijn correct en haar herinneringen zijn zo kort na de feiten uiteraard nog zeer levendig. We beschikken ten slotte ook over het privé archief van de familie De Coster, die alle documenten met veel liefde bewaart.

Onbezorgd, maar niet voor lang

Elisa Van Caulaert wordt geboren in Ninove op 22 mei 1909. Ze volgt lager handelsonderwijs en wordt handschoenbewerkster. Ze trouwt op 22 april 1933 met Joseph De Coster en het echtpaar woont in de toenmalige Doornweg. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werkt ze bij de firma Samdam, in de Edmond De Deynstraat.[5]

Hulp aan de ontsnappingsroutes

Het onbezorgde leven van de jonggehuwden zal van korte duur zijn, want na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog besluiten ze al vlug om geallieerde soldaten te helpen. Na de achttiendaagse veldtocht trekken namelijk duizenden krijgsgevangenen in lange kolonnes vanuit Noord-Frankrijk naar voorlopige kampen in België. Heel wat Britse militairen kunnen ontsnappen op de weg tussen Brussel en Doornik, langs Ronse en Ninove of uit het voorlopig kamp in Edingen. Sommige gekwetsten kunnen ook ontsnappen met de hulp

3 Persoonlijk dossier van Elisa Van Caulaert DOS/DDO d035178 en dossier Statuut van politiek gevangenen en hun rechthebbenden PG/25574/5479. Verder genoemd dossier EVC. Beide dossiers worden bewaard op FOD Sociale zekerheid-Dienst voor de oorlogsslachtoffers. Luchtvaartsquare 31, 1070 Brussel.
Persoonlijk dossier van Fernand Taverne DOS/DDO d064320 en dossier Statuut van politiek gevangenen en hun rechthebbenden PG/25574/5479. Verder genoemd dossier FT. Beide dossiers worden bewaard op FOD Sociale zekerheid-Dienst voor de oorlogsslachtoffers.

4 Van Sevenant, B. *Ik kreeg 5 jaar tuchthuis: de lijdensweg van een Brugsch meisje en haar lotgenooten : Jan Guilini, Albert Cambier, Robert Clays, Oscar Van Impe, Stinglhamber, Emile Binet*, Sint-Andries, Schoonbaert, 1946, 119 p.

5 Dossier EVC.

van Belgisch verplegend personeel.[6]

Om de activiteiten van het echtpaar De Coster te kennen, zijn we voor de eerste maanden van de oorlog aangewezen op de mondelinge getuigenis van André De Coster, die de verhalen van zijn ouders citeert. "*In Ninove worden de krijgsgevangenen ondergebracht in een leegstaande fabriek en worden de gekwetsten verzorgd door medewerkers van het Belgische Rode Kruis. Daar komt mijn moeder als ambulancierster in contact met de ellende en ze helpt samen met mijn vader gevangenen ontsnappen uit het overvolle en slecht bewaakte kamp. Dat er niet meer ontsnappen is te wijten aan het feit dat alle burgerkledij van de familie De Coster opgebruikt is. De activiteiten van het echtpaar blijven blijkbaar niet onopgemerkt voor hun omgeving, want op een nacht wordt een kanonnier van de RAF langs de achterdeur binnen geloodst.*"[7]

Daarop volgt een meer georganiseerde opvang van Engelse militairen want het echtpaar De Coster krijgt contact met de georganiseerde weerstand. De gedropte militair wordt overgebracht naar een ander oord, en even later nemen twee neergeschoten piloten, die even buiten Ninove worden neergehaald, zijn plaats in. Elisa brengt ze met de tram naar Schepdaal, waar ze aan de "Bettendries" door een vliegtuig worden opgepikt en teruggebracht.[8] Van 27 februari tot 27 augustus 1941 verblijft Norman James Hogan bij het gezin De Coster. Vier dagen na zijn vertrek in Ninove kan hij al een officiële getuigenis schrijven voor de Britse autoriteiten. Na hem volgen nog drie Engelse militairen, die na de slag van Duinkerken worden gevangen genomen en kunnen vluchten.

Elisa en haar man zijn intussen lid geworden van de Service General Genotte.[9] Fernand Genotte is een gepensioneerd generaal, die eerst een klein groepje vormt met vrienden uit regimentsrelaties. Later sluit deze groep aan bij het net ABC. Dit netwerk wordt al sinds eind 1940 geïnfiltreerd door een Belgische spion van de Abwehr, maar de man wordt door zijn oversten niet geloofd. Later komt een andere spion van de Abwehr in Parijs de groep Genotte op het spoor en die groep wordt dan sinds juni 1941 geïnfiltreerd.[10] Elisa levert de Engelsen af aan de Service Alex, onder bevel van Marcel Van Camp, die later overlijdt

6 Verhoeyen, E. *België bezet 1940-1944, een synthese*. Brussel, BRTN-Instructieve Omroep, 1993, p. 280.
7 Mondelinge getuigenis van André De Coster, 1 september 2015.
8 Idem.
9 Dossier EVC.
10 Strubbe, F. *Geheime Oorlog 40/45. De inlichtingens- en actiediensten in België*. Lannoo, 1992, p.159-160.

in gevangenschap.[11] Naast het overbrengen van Engelse militairen maakt het echtpaar De Coster zich ook nuttig met het doorgeven van inlichtingen, die belangrijk kunnen zijn voor de geallieerden. Samen met Fernand Taverne maken zij een plan van de kunstvezelfabriek Fabelta en maken dit over aan de Service Alex en de Service Genotte, via een vrouw uit Anderlecht: Célestine Leuch.[12] Bij het uitbreken van de oorlog bezit Fabelta een feitelijke monopoliepositie op de Belgische kunstvezelmarkt. De groep telt in België 5 vestigingen, één ervan in Ninove. Omdat men door een tekort aan grondstoffen voor de katoenindustrie moet overschakelen op kunstvezel is de productie hiervan zeer belangrijk voor de oorlogsvoering, onder meer voor het vervaardigen van parachutes. Fabelta produceert in 1940 ongeveer 90% van de Belgische kunstvezels en het grootste deel ervan wordt in de loop van de oorlog rechtstreeks of onrechtstreeks naar Duitsland verscheept.[13]

Arrestatie en gevangenschap in België

Vanaf oktober 1941 voeren de Abwehr en de Geheime Feldpolizei (GFP) een bevel van Berlijn uit, dat oplegt alle personen die verdacht worden van spionage onmiddellijk aan te houden.[14] In de loop van oktober en november worden alle leden van de groep Genotte opgepakt. Op 12 november 1941 wordt Fernand Taverne gearresteerd.[15] Nog geen twee weken later, op 25 november 1941 valt de GFP de woning van het echtpaar De Coster binnen en voert een huiszoeking uit, maar er wordt niets gevonden. Desondanks volgt er een overbrenging naar het gebouw van de GFP in de Fonsylaan in Brussel en daarna naar de gevangenis in St-Gillis. De GFP is niet op de hoogte van hun medewerking aan het plan van Fabelta, maar het

11 Dossier EVC.
12 Dossier EVC. Vreemd genoeg verklaart Elisa Van Caulaert dat het plan opgemaakt wordt met Marcel Taverne, broer van Fernand. Ze legt deze verklaring af op 24 februari 1948, wanneer haar dossier ter erkenning als politiek gevangen wordt samengesteld. Deze verklaring is moeilijk te duiden of te verklaren, aangezien uit de gerechtstukken voor het Volksgerichtshof in Berlijn, duidelijk blijkt dat het om Fernand gaat. Misschien gaat het om niet meer dan een vergissing of naamsverwarring, maar het is een feit dat sommige tijdgenoten uit Ninove binnen de mondelinge overlevering blijven zeggen dat de eigenlijke tekenaar van het plan Marcel is. Het is mogelijk dat men er gedurende de oorlogsjaren van uitgaat dat het voor hem geen zin heeft om zich aan te melden omdat hij enkel een bijkomend slachtoffer zou zijn en zijn broer niet zou kunnen redden.
13 Verhoeyen, E. o.c, p. 181-182. Voor de geschiedenis van Fabelta in de oorlogsjaren en het belang van de firma: zie Billiet, F. en De Meyer, A. *70 jaar Fabelta Ninove*. Printor, p. 19-24.
14 STRUBBE, F. o.c., p. 159-160.
15 Dossier FT.

echtpaar wordt beschuldigd van hulpverlening aan Engelse militairen. Joseph De Coster wordt na twaalf dagen vrijgelaten omdat er geen bewijzen tegen hem gevonden worden[16]. André De Coster, de zoon van het echtpaar, getuigt dat zijn moeder door een verrader herkend wordt als koerierster en dat zij de schuld op zich neemt om het leven van zijn vader te sparen[17]. Het gebeurt in die tijd nog dat vrouwen de schuld op zich nemen, omdat hun leven gespaard wordt, terwijl mannen terechtgesteld worden. Zo vraagt Berthe Van Sevenant haar medestrijders om voor het Volksgerichtshof alle schuld bij haar te leggen omdat ze ervan uitgaat dat men een jong meisje niet zou ter dood veroordelen.[18] Elisa Van Caulaert zelf verklaart voor de "Commissie ter Erkenning van politieke gevangenen" in 1948: "*ik ken tot op heden toe de ware oorzaak niet van mijn aanhouding doch denk verraden geweest te zijn door een mij tot heden onbekend persoon.*"[19]

De lange lijdensweg in het Duitsland

Hierna begint voor de verzetsstrijdster een lange lijdensweg. Als ze aangehouden wordt, vermoedt ze al dat ze zwanger is en wanneer ze er zeker van is, meldt ze het aan haar man in een aangrijpende brief, waarin ze ook vraagt dat hij al het mogelijke zou doen om haar te laten overbrengen naar de ziekenboeg van de gevangenis van Vorst. Deze smeekbede blijft zonder gevolg. Ze blijft in de gevangenis van St-Gillis tot 28 januari 1942, dag waarop ze wordt overgebracht naar de gevangenis van Aachen. Ze slaagt erin een briefje voor haar man naar buiten te smokkelen met de boodschap: *Ben van Woensdag vertrokken naar Duitsland, het is schrikkelijk, met allemaal, F.m.m.b allemaal. Bid veel voor mij. E voor Jos.*[20]

Op 9 juli 1942 wordt André De Coster geboren in de gevangenis van Aachen. Elisa brengt haar kind ter wereld in verschrikkelijke omstandigheden. Alleen in een cel, terwijl Duitse "verpleegsters" af en toe komen kijken of ze nog in leven is en haar uiteindelijk toch wat eten en drinken brengen, wanneer blijkt dat moeder en kind beiden de geboorte overleefd hebben.[21] Dat hij vader geworden is verneemt Joseph De Coster vermoedelijk via de priester die het kind in de gevangenis komt dopen. Hij richt daarop een smeekbede aan generaal Von

16 Dossier EVC.
17 Mondelinge mededeling André De Coster, 1 september 2015.
18 Van Sevenant, B. *o.c.*, p. 41.
19 Dossier EVC.
20 Privé-archief familie De Coster.
21 Van Sevenant, B. *o.c.*, p. 70-71.

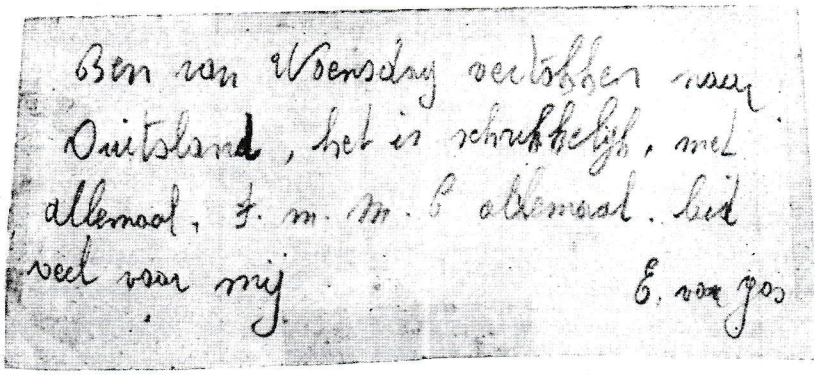
Ben van Woensdag vertokken naar
Duitsland, het is schrikkelijk, met
allemaal, F. m. m. C allemaal. bid
veel voor mij E. van Jos

Het briefje dat Elisa Van Caulaert aan haar man kon laten bezorgen. De F staat hoogstwaarschijnlijk voor Fernand Taverne, de overige letters kunnen we niet duiden. (Privé-archief familie De Coster)

Falkenhausen en vraagt aan verschillende Belgische personaliteiten om hun invloed aan te wenden: kardinaal Van Roey, graaf Lippens, luitenant-generaal De Kempeneer, prins de Ligne als voorzitter van het Belgische Rode Kruis, de Ninoofse senator Joseph De Clercq … Deze demarches blijven niet zonder gevolg. De Duitsers zien in dat ze deze geboorte handig kunnen gebruiken als propagandamiddel voor de correcte manier waarop ze hun gevangenen behandelen. De kersverse moeder krijgt tijdelijk een voorkeursbehandeling en wordt gefotografeerd met de baby en aan de pers getoond. Na tussenkomst van prins de Ligne wordt de baby overgebracht naar Dolhain, het industriële deel van de stad Limbourg, gelegen langs de spoorweg Aachen-Luik. Daar mag vader De Coster zijn 4 maanden oude zoon op 30 oktober onder zijn hoede nemen. De moeder samen met de baby vrijlaten is voor de Duitsers geen optie. Elisa wordt 3 dagen later, op 2 november 1942, overgebracht naar de gevangenis van Essen, waar ze tot 15 mei 1943 zal blijven. De overbrenging gebeurt in celwagons, wat op zich al een verschrikking is.[22]

De omstandigheden in de gevangenissen en kampen kennen we door de algemene literatuur over het onderwerp, maar in dit specifieke geval kennen we veel details door het relaas van Berthe Van Sevenant. Elisa en Berthe verblijven beiden eerst in de gevangenis van Sint-Gillis. Berthe wordt in juli 1942 overgebracht naar de gevangenis van Essen, Elisa komt er vanuit Aachen toe in november. Vanaf dan maken zij grotendeels dezelfde transporten mee. In Essen krijgen de

22 Dossier EVC en Privé archief familie De Coster.

Een stralende moeder met haar jonge baby. Ideale propaganda met als boodschap: de Duitse autoriteiten laten hun gevangenen goed verzorgen. (Privé-archief familie De Coster)

gevangenen een gevangenispak met in lange inktstempels de tekst *"Fraüen-Gefang Essen"*. De honger is er nauwelijks te harden en hun enige werk bestaat erin naalden te tellen en in doosjes te steken. In mei 1943 worden beide vrouwen in een groep van 300 Belgische en Franse lotgenoten overgebracht naar de gevangenis van Zweibrücken. Het transport duurt twee dagen en onderweg is geen voedsel voorzien, enkel wat water hier en daar in een station. De Nacht und Nebel gevangenen of politieke gevangenen, tot wie beiden behoren, dragen een gele band op de mouw en krijgen de slechtste behandeling. Hun verwanten krijgen nooit een bericht over hen. Ze mogen elke dag een uur wandelen en één maal per week krijgen ze een emmer warm water met een lepel zeeppoeder. Bovendien hebben de vrouwen geen enkele bezigheid, wat velen als een verschrikking ervaren. Dit duurt tot eind juli 1943, dan krijgen ze eindelijk een opdracht, nl. kousen uittrekken van "krijgsgevangenen" om de wol opnieuw te kunnen laten gebruiken.[23]

In september 1943 volgt weer een transport dat veertien dagen

23 Van Sevenant, B. *o.c.*, p. 29-34.

zal duren, over Frankfurt, Kassel en Halle naar een werkkamp in Gommern, in de omgeving van Maagdenburg. Berhe Van Sevenant beschrijft de afgrijselijke transporten in de celwagons, vrachtwagens of veewagens, op elkaar gepropt met allerlei vrouwen: daders van zaken van gemeen recht, teringlijders, syphilispatiënten. Van de ene gevangenis naar de andere, met tussenin voettochten van kilometers ver. 's Nachts verblijven de vrouwen in gevangeniskelders waar ongedierte huist. De Duitse vrouwen op stro, de politieke gevangenen op de grond. Berthe vertelt hoe honger en dorst tot gevechten leiden, hoe overleden vrouwen worden vertrapt, hoe men probeert via spleten in de deuren van de wagons wat sneeuw te bemachtigen om te kunnen drinken. Bij de beschrijving van deze tocht verwijst ze rechtstreeks naar Elisa Van Caulaert. Zij vertelt dat ze beiden getuigen waren van het feit dat de gevangenen zelf een Franse vrouw van de wagen werpen, die zo overstuur is dat ze vreselijke huilbuien krijgt.[24]

De wegen van beide vrouwen lopen nu tijdelijk uit elkaar. Elisa blijft in Gommern tot 2 december 1944. Berthe wordt overgebracht naar Brandenburg om in Berlijn voor het Volksgerichtshof te verschijnen.[25] Zij zullen elkaar terugzien in het concentratiekamp Ravensbrück. Berthe komt er aan begin november 1944.[26] Elisa begin december.[27] Ravensbrück is aanvankelijk het enige concentratiekamp waar uitsluitend vrouwen verblijven. Het wordt tot driemaal toe vergroot en groeit uit tot een complex met een volledig apart mannenkamp, een kamp voor jonge vrouwen en 42 kleinere bijkampen. Tussen 1939 en 1945 worden in Ravensbrück 132.000 vrouwen geregistreerd, 20.000 mannen en 1000 jonge vrouwen. Het leven is er onmenselijk: zware arbeid, nauwelijks voedsel, vreselijke medische experimenten. Gevangenen worden doodgeschoten, opgehangen, doodgeslagen, gecremeerd of vergast.[28] Elisa Van Caulaert krijgt er bovenop de onmenselijke levensomstandigheden nog te maken met een wonde die een blijvende verlamming van haar rechterhand veroorzaakt. Bij een transport wordt haar hand doorboord door een breinaald.[29] Eerst wordt alle medische zorg geweigerd, maar later wordt ze 4 keer geopereerd, de laatste keer niet verdoofd. Volgens haar medegevangene Van Sevenant voor het SS-personeel een interessant experiment.[30]

24 ID. *o.c.*, p. 34-38.
25 ID. *o.c.*, p. 39-40.
26 ID. *o.c.*, p. 53.
27 Dossier EVC.
28 Van Eck, L. en Van Eeckhout, S. *Het boek der kampen*, Uitg. Manteau,Antwepren, p. 165.
29 Privé-archief familie De Coster.
30 Van Sevenant, B. *o.c.*, p. 70.

In juli 1945 kan Elisa eindelijk haar man en kind terugzien in Ninove, na bijna drie en een half jaar gevangenschap. (Privé-archief familie De Coster)

Eindelijk bevrijd

Naarmate de Russen oprukken wordt het voor de Duitsers onmogelijk om de concentratiekampen in stand te houden. Eind maart worden de kampdocumenten en ook machines uit de werkplaatsen weggehaald. Op 24 april 1945 bevrijdt het Zweedse Rode Kruis een groot aantal zieke vrouwen, onder wie Elisa, die in de ziekenbarakken verblijft. Ze wordt overgebracht naar het Zweedse Malmö. Zij weegt nog 38 kilo en kan herstellen in het ziekenhuis, waar ze tot 29 juni 1945 blijft. Dan kan ze eindelijk naar België terugkeren. Ze is 36 jaar, heeft bijna drie en een half jaar doorgebracht in gevangenissen, werkkampen en het concentratiekamp. Thuis wachten haar echtgenoot en haar 3-jarig zoontje haar. De stad Ninove ontvangt haar feestelijk met een rondrit door de stad in open koets en een ontvangst op het stadhuis. In 1948 wordt Elisa erkend als politieke gevangene en op haar overlijdensbericht staat de lange lijst van de nationale en internationale titels en medailles, die ze krijgt. Voor haarzelf en voor de familie De Coster hebben de doorstane mishandelingen blijvende gevolgen: ze

wordt voor het leven werk onbekwaam verklaard.[31]

De huldigingen in Ninove hebben een passend sluitstuk gekregen met het toekennen van een straatnaam aan deze moedige verzetsvrouw.

Rozemie Steyaert
Heirebaan 107
B-9400 Ninove-Denderwindeke

Bijlage

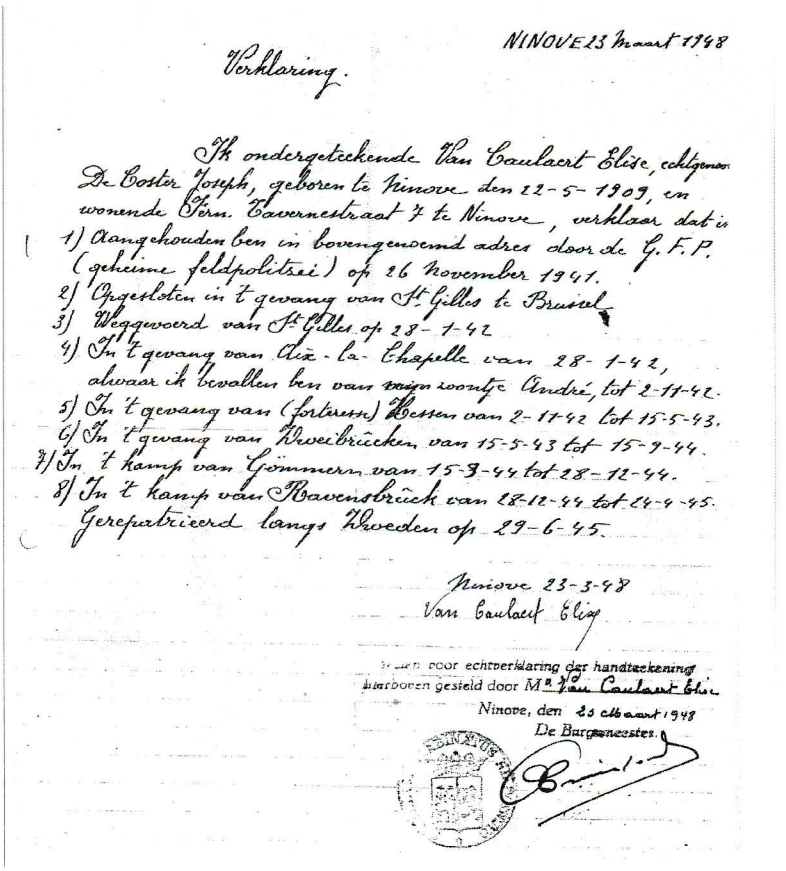

NINOVE 23 maart 1948

Verklaring.

Ik ondergetekende Van Caulaert Elise, echtgenote De Coster Joseph, geboren te Ninove den 22-5-1909, en wonende Fern. Cavernestraat 7 te Ninove, verklaar dat ik

1) Aangehouden ben in bovengenoemd adres door de G.F.P. (geheime feldpolitzei) op 26 November 1941.
2) Opgesloten in t gevang van St Gilles te Brussel
3) Weggevoerd van St Gilles op 28-1-42
4) In t gevang van Aix-la-Chapelle van 28-1-42, alwaar ik bevallen ben van mijn zoontje André, tot 2-11-42.
5) In t gevang van (forteresse) Hessen van 2-11-42 tot 15-5-43.
6) In t gevang van Kweibrücken van 15-5-43 tot 15-9-44.
7) In t kamp van Gömmern van 15-9-44 tot 28-12-44.
8) In t kamp van Ravensbrück van 28-12-44 tot 24-4-45.

Gerepatrieerd langs Zweden op 29-6-45.

Ninove 23-3-48
Van Caulaert Elise

Voor echtverklaring der handteekening hierboven gesteld door Mr Van Caulaert Elise
Ninove, den 25 maart 1948
De Burgemeester.

Autograaf van Elisa Van Caulaert, waarin ze een overzicht geeft van haar gevangenschap. Dit document diende om haar aanvraag tot erkenning als politiek gevangene te staven. (Dossier statuut van politieke gevangenen en hun rechthebbenden PG/25574/S479. FOD Sociale zekerheid–Dienst voor de oorlogsslachtoffers, 1070 Brussel)

31 Dossier EVC en Privé-archief familie De Coster.

AANVULLINGEN BIJ 'DE OPEISING VAN ARBEIDSKRACHTEN IN *ZIVIL ARBEITER BATAILLONEN* TIJDENS "DE GROOTE OORLOG" IN HET KANTON NINOVE'

Bart MERCKAERT
Georges VANDE WINKEL

In de nasleep van deze publicatie en naar aanleiding van twee lezingen over dit onderwerp (Ninove 27 november 2016 en Denderwindeke 11 december 2016) kregen wij niet alleen dankbetuigingen van nabestaanden van opgeëisten omdat wij het leed van deze mannen in herinnering brachten en hun de plaats in de geschiedenis van de Groote Oorlog gaven waarop zij recht hadden. Wij kregen ook inhoudelijk zeer interessante informatie door. Zonder twijfel voldoende interessant om hieraan enige bladzijden te wijden.[1]

DENDERWINDEKE. Vlag van de 'Bond [van Opgeëisten] Z.A.B Denderwindeke' duikt op

Dat het hele dramatische gebeuren van '1916' uit ons collectief geheugen was verdwenen, meenden wij te kunnen illustreren door het verdwijnen van de vlaggen der Bonden van Opgeëisten. Wij moesten ons tevreden stellen met de afbeelding van een vlag van de Aspelaarse bond, min of meer toevallig gefotografeerd bij de inhuldiging van pastoor Albert Vanovermeire in maart/april 1949 (p. 331/77). Begin december 2016 werden wij echter gecontacteerd door een Winnikse familie die gedurende zo'n 30 jaar de vlag van de 'Bond ZA.B Denderwindeke' in de beste omstandigheden had bewaard zonder hieraan ruchtbaarheid te geven. De regionale pers besteedde hieraan de nodige aandacht. Wij beperken ons hier tot twee elementen.

Aan het decennialang onder de radar blijven van deze vlag is een heel verhaal verbonden. Toen de opgeëisten van Denderwindeke nog

1 Het oorspronkelijke artikel werd simultaan gepubliceerd in *Het Land van Aalst*, 58, 2016, (4), p. 257-356 en als zelfstandige publicatie bij de Stad Ninove, 2016, 102 p. Bij verwijzingen naar de tekst geven wij beide pagineringen.

Vlag van de 'Bond Z.A.B Denderwindeke'.
(© Bart Merckaert-Georges Vande Winkel)

slechts met een handvol waren overgebleven, beslisten zij dat de langst levende de vlag in zijn graf zou meenemen. Maar bij de laatste overlevenden liet de gemeente (intussen de fusiegemeente Ninove) op de graven de vermelding 'strijder' aanbrengen in plaats van 'opgeëiste'. Uit onvrede met de onwil van de gemeente om deze vergissing recht te zetten, besliste de familie, die de vlag in haar bezit had, na het overlijden van hun (groot)vader in 1988 de vlag zelf te bewaren, en dit gedurende zo'n 30 jaar. Een sprekend voorbeeld van de gevoeligheid die de relatie oud-strijders versus opgeëisten tot op het einde bleef tekenen. Momenteel maakt de stad Ninove werk van het corrigeren van de grafopschriften en op termijn zal de vlag gedeponeerd worden in het 'In Flanders Fields Museum' van Ieper.

Iconografisch heeft de Winnikse vlag heel wat gemeen met die van Aspelare. Beide verwijzen zij naar het *Waldlager* in Joeuf waar de

meeste mannen uit de *Kommandantur* Geraardsbergen (met Aspelare en Denderwindeke) vastgehouden werden (over dit *Waldlager* p. 308/54). In Aspelare vertrappelt een ZAB'er met houthakkersbijl en boomzaag in de hand de Duitse adelaar. In Denderwindeke probeert een ZAB'er van het Bataillon 32 te vluchten. Op de achtergrond een boscomplex. Een Duitse bewaker neemt hem onder vuur. De bataillonnummers 9 en 32 verwijzen naar het bataillon waar zo goed als alle Winnikse mannen waren ondergebracht. Het wapenschild van de gemeente vervolledigt het geheel.

GERAARDSBERGEN. Nog een tweede monument van het kanton in Frankrijk

Wij maakten al melding van een monument van het kanton Geraardsbergen ter ere van de opgeëisten op het kerkhof van Labry (Meurthe-et-Moselle (54) (p. 305/51). Danny Delcambre, Aarlenaar, perfect tweetalig en beheerder van de website 'Bel-Memorial'[2] (gewijd aan de Belgen, overleden bij gewapende conflicten waarbij ons land betrokken was, én aan de monumenten voor deze mensen), vestigde onze aandacht op een tweede monument in Villers-lès-Mangiennes (Meuse 55), zo te zien identiek aan het eerste, van dezelfde ontwerper, Thuilleur uit Nouillonpont (Meuse 55).[3] Tot nader order (en in concreto betekent dat 'mocht er nog een derde Geraardsbergse monument opduiken') formuleren wij de volgende hypothese. De opgeëisten van het kanton Geraardsbergen werden bijna uitsluitend geconcentreerd in de departementen Meurthe-et-Moselle (54) en Meuse (55). Wij verwijzen naar de kaart op p. 278/24. Wie deze kaart wat aandachtiger bekijkt, zal opmerken dat er sprake is van een noordwestelijke 'wolk' van ZAB-kampen in (grotendeels) het departement van de Meuse en een zuidoostelijke 'wolk' in Meurthe-et-Moselle. Is het te ver gezocht om te veronderstellen dat het kanton Geraardsbergen via Villers-lès-Mangiennes en Labry aan beide concentraties van opgeëisten een gepaste hulde wil brengen? Van wie het initiatief voor deze twee monumenten uitging, blijft een open vraag. In de gemeentearchieven werd voorlopig niets teruggevonden. Moeten wij denken aan de wel zeer actieve 'Bond van Opgeëisten van Overboelare'? Elk antwoord roept weer vragen op. Met het signalement van dit monument lossen wij wel een andere vraag op.

2 http://www.bel-memorial.org/, laatst geconsulteerd op 18.01.2017.
3 http://www.bel-memorial.org/cities/abroad/france/villers-les-mangiennes_meuse/villers-les-mangiennes_mon_canton_grammont.htm, laatst geconsulteerd op 18.01.2017.

'Kanton Geeraardsbergen aan hunne dood gemartelde opgeeischten' in Villers-lès-Mangiennes (Frankrijk, Meuse 55). (© Danny Delcambre, Aarlen/Arlon)

Onze kaart met de ZAB-werkkampen in Meurthe-et-Moselle/Meuse vermeldt 'Villers' als *Vernoemd in de archieven maar moeilijk te lokaliseren* omdat die plaatsnaam alleen al in Meurthe-et-Moselle zeven keer voorkwam en zes keer in het departement van de Meuse. Enkel op basis van de ligging viel niet uit te maken welk(e) dorp(en) met die naam in aanmerking kwam(en). Wij weten nu zeker dat er minstens in Villers-lès-Mangiennes een belangrijk ZAB-werkkamp moet geweest zijn.

MEERBEKE. ZAB'er met plunjezak geen unicum

Beeld van opgeëisten in het monument van Grand-Leez. (© Danny Delcambre, Aarlen/Arlon)

Als specialist in de materie kon Danny Delcambre ons nog een tweede element signaleren. De opgeëiste op het monument in Meerbeke, zo typisch afgebeeld met zijn plunjezak (p. 327/73), is geen unicum. Een identiek personage komt voor op de oorlogsmonumenten van Givry (provincie Henegouwen, nu deelgemeente van Quévy)[4] en Grand-Leez

4 http://www.bel-memorial.org/cities/hainaut/givry/givry_mom_deux_guerres.htm, laatst geconsulteerd op 18.01.2017. Op dit monument figureert de naam Gaudier (Ecaussines).

Beeld van opgeëisten in het monument van Givry.
(© Danny Delcambre, Aarlen/Arlon)

(provincie Namen, nu deelgemeente van Gembloux).[5] Wel geven deze laatste monumenten een andere iconografische invulling aan het geheel. Waar in Meerbeke de gevallen IJzersoldaat op gelijke hoogte wordt geflankeerd door de opgeëiste rechts en een treurende familie links, rijst de soldaat in de andere gevallen boven de opgeëiste uit. Het monument van Meerbeke is gesigneerd "G. Gaudier Ecaussines", waaronder wij de firma G. Gaudier-Rembaux uit Ecaussines (provincie Henegouwen)

5 http://www.bel-memorial.org/cities/namur/grand-leez/grand-leez_mom.htm, , laatst geconsulteerd op 18.01.2017.

moeten verstaan.[6] Deze firma realiseerde overigens nog andere oorlogsmonumenten in de beide Vlaanderen en Antwerpen[7] en is nog steeds actief in de verwerking van graniet en andere hardsteen.[8] Een vraag bij de firma naar archieven en/of oude verkoopscatalogi leverde jammer genoeg niets op.

ZOTTEGEM. Mobile Etappen Kommandantur van 17 oktober 1917 tot 10 mei 1918

Bij het schetsen van de 'Bestuurlijke indeling van het bezette België' maakten wij melding van het eventueel bestaan van een *Etappenkommandantur* Zottegem van oktober 1917 tot mei 1918. In de literatuur vonden wij dit gegeven vermeld, maar zonder enige bronvermelding of bewijsvoering. Bovendien maakte een *Etappen-Inspektion der 4. Armee : Stand am 18 März 1917* (met latere aanvullingen) geen melding van een *Kommandantur* Zottegem. Wij hadden dan ook zo onze twijfels bij dit gegeven (p. 266/12, noot 20). Tot historicus Walter De Swaef ons een aantal elementen aanbracht uit lokale bronnen (een egodocument, kerkelijk-parochiale bronnen, richtlijnen van de bezettende overheid)[9]. Hieruit bleek ten overvloede het bestaan van een Zottegemse *Kommandantur* najaar 1917-voorjaar 1918. Wij beperken ons hier tot twee bronnen die precieze informatie geven. Op 22 oktober 1917 maakt *Oberstleutnant und Kommandant* Wittich via een *Kommandanturbefehl* bekend dat met ingang van 17 oktober middaguur een *Kommandantur* Zottegem werd afgesplitst van die van Aalst. De grens tussen beide wordt aangegeven. Zo meldt *De Volksstem* van 24 oktober 1917.[10] Goed zes maand later maakt het *Kommandanturbefehl* 286 van de *Kommandantur* Aalst een einde aan het kortstondige bestaan van de *Kommandantur* Zottegem: "Sedert den 10 mei 's middags 12 uur is de op 17 october 1917 voltrokken splitsing der oude groote omschrijving wederom opgeheven en de Etappen K[omman]d[an]t[u]r. Zottegem is ingetrokken. De [Etappen] K[omman]d[an]t[u]r. Aalst bevat en beheert

6 DEMEY Maarten, *Oorlogsmonumenten in Groot-Ninove*, Gent, UGent (onuitgegeven masterscriptie), 2011, p. 32 heeft het hierbij verkeerdelijk over de uitvoerders "C. Caudier en E. Caussines".
7 https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/persoon/2274, laatst geconsulteerd op 18.01.2017.
8 http://www.gaudier-rembaux.be/index.php, laatst geconsulteerd op 18.01.2017.
9 Alle verdere gegevens werden door hem verstrekt. Wellicht komt de heer De Swaef in de toekomst zelf nog terug op het bestaan van de Zottegemse *Kommandantur* en de weerslag daarvan op de lokale bevolking. Intussen danken wij hem voor het signaleren en het gebruik van zijn materiaal.
10 http://aalst.courant.nu/issue/DVS/1917-10-24/edition/0/page/2?query= (laatst geconsulteerd op 6 februari 2017).

dus nu terug de geheele vroegere omschrijving met 52 gemeenten." Onze twijfel aan het bestaan van een Zottegemse *Kommandantur* was dus geheel ten onrechte.

Bij het afsluiten van deze aanvullingen wensen wij nogmaals de mensen te danken die hun waardering voor ons werk uitspraken, met woorden of door het vrijgeven van een ZAB-vlag, én zij die ons nuttige, bijkomende inlichtingen gaven, vooral dan Danny Delcambre en Walter De Swaef.

Bart Merckaert
Tulpenlaan 38
1770 Liedekerke

Georges Vande Winkel
Heirebaan 107
9400 Ninove-Denderwindeke

SIGNALEMENT

DE LATTE Guido, *Hypotheekbewaarders in België : meer dan 200 jaar geschiedenis*, Gent, Skribis, 2016, IV-257 p.

Op 21 ventôse jaar VII (11 maart 1799) voert een Franse wet het ambt in van "persoonlijk aansprakelijke hypotheekbewaarder". Einde 2016 wordt dit statuut definitief afgeschaft. Tijd om even terug te kijken op meer dan 200 jaar geschiedenis van deze voor de vastgoedmarkt en voor het kredietwezen in België zo belangrijke instelling. Guido De Latte, als laatste 'ventôse-hypotheekbewaarder' een bevoorrechte getuige, schetst ons in een eerste hoofdstuk het hypotheekstelsel in het algemeen, om vervolgens in te gaan op de figuur van de hypotheekbewaarder en de locatie van de hypotheekbewaringen (zeg maar: de kantoren).

In bijlagen volgt naast de wetgeving ook een volledig overzicht van alle Belgische hypotheekbewaarders en - bewaringen sinds 1795. Daaruit blijkt dat het werkgebied van onze geschiedkundige kring bijna onafgebroken verdeeld was over de 'bewaringen' van Dendermonde, Gent en Oudenaarde, maar ook dat Aalst in 1799-1800 een eigen hypotheekbewaring had met Jean-Baptiste Cumont (1750-1824) als bewaarder.

Uitgegeven door en te bestellen bij Skribis, het publicatieplatform van drukkerij Nevelland Graphics (http://www.nevellandgraphics.be/nl/home/). Prijs: € 28 (excl. verzending).

VAN ISTERDAEL Herman; BORIGHEM Guy, *Families en personen te Ninove en Herlinkhove (16e eeuw-1802)*, 3 dl., Ninove, in eigen beheer (HVI, Idevoordelaan 27, 9400 Ninove-Okegem), 2016, 488, 489-1012 en 1013-1578 p.

Toen Guy Borighem zijn in 2007 gepubliceerde *Gezinsreconstructie van Ninove (1796-1905)* wou verderzetten naar het ancien régime toe deed hij beroep op 'specialist ter zake' Herman Van Isterdael. Na het overlijden van Borighem zou deze laatste dit initiatief in sterke mate uitbreiden in de breedte en in de diepte. *Families en personen te Ninove en Herlinkhove (16e eeuw-1802)* geeft dan ook een klassieke gezinsreconstructie, maar is veel meer dan dat, want Van Isterdael interpreteerde een aantal begrippen en omschrijvingen in hun meest brede zin.

Zo gebruikte hij niet alleen de parochieregisters en de akten van de burgerlijke stand, maar ook tal van andere bronnen: staten van goed (1583-1796), (buiten)poorterslijsten van Aalst, Brussel en Geraardsbergen, penningkohieren van 1572, ... Ook op het vlak van de geografische omschrijving gaf Van Isterdael aan de begrippen Ninove en Herlinkhove de meest brede interpretatie. De inwoners van de Ninoofse wijken Bakergem en Ene ressorteren parochiaal onder Iddergem, Burchtdam en 'buiten de Brabantse poort' onder Meerbeke. Herlinkhove is parochiaal Ninove, maar wordt in 1796 een zelfstandige gemeente. Hierover in detail treden valt buiten het opzet van dit signalement, maar wij vermelden graag dat Van Isterdael maximaal alle betrokkenen opneemt in zijn publicatie over Ninove-Herlinkhove.

Tenslotte - en daarmee overstijgt dit werk de zuivere genealogie - geeft de auteur ook een bevattelijk overzicht van de grenzen van de parochie Ninove, schetst hij het onderscheid met de stad Ninove en omschrijft hij het complexe bestaan van de gemeente Herlinkhove. Jammer genoeg wordt dit geïllustreerd met een nietszeggende foto van een plan van de gemeente Herlinkhove en haar exclaves in 1807. Wij kunnen de geïnteresseerde lezer alleen aanraden ooit het origineel in het Rijksarchief Gent te gaan bekijken.

Dank zij het gebruik van een kleiner lettertype (maar wees gerust: het blijft leesbaar) kon deze massa aan informatie samengebald worden op 1578 pagina's, verdeeld over drie volumes. Deze werden bij voorintekening in beperkte oplage gedrukt. Bestellen kan dus niet meer, maar dit werk vindt ongetwijfeld zijn plaats in de collecties van bibliotheken, archieven en genealogische documentatiecentra van de regio.

Georges Vande Winkel

DRINGENDE OPROEP

MEDEWERKER GEVRAAGD VOOR DE BIBLIOGRAFIE VAN HET LAND VAN AALST

Gedurende meer dan drie decennia – sinds 1984/85 om precies te zijn – verzorgt ons tijdschrift jaarlijks een volwaardige bibliografie van wat er in het voorbije jaar aan boeken, bijdragen en tijdschriftartikels is verschenen over de geschiedenis van onze regio. Door een herschikking van de taken binnen het bestuur zijn wij genoodzaakt op zoek te gaan naar een vrijwilliger-medewerker. Wie wil bijdragen aan het voortbestaan van de bibliografie kan contact opnemen met Georges Vande Winkel (hetlandvanaalst@telenet.be of 054 33 92 04). Graag vóór einde april.

Over welke 'vaardigheden' moet je beschikken? Op computer een formulier met titelbeschrijving correct kunnen invullen (titel, auteur, paginering, ...) én een basiskennis van Word tekstverwerker. Over welke inzet praten wij? Moeilijk in te schatten, maar het gaat om het invoeren van zo een 350 à (maximum) 400 titels. Dank bij voorbaat aan de potentiële medewerkers!

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

De vereniging is lid van het 'Oost-Vlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis'.

Voor de aankoop en de kostprijs van losse nummers, oude jaargangen, kaarten en andere publicaties van de vereniging, zie onze website http://www.hetlandvanaalst.be of neem contact op met Marc Uyttersprot: uyttersprot.marc@telenet.be

Alle betalingen dienen vooraf te gebeuren op onze rekening BE33 3930 3032 7646 van Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst.

De Riemaecker
PRINTING

offsetdruk prepress ontwerp gelegenheidsdrukwerk afwerking digitale druk

Nukerkeplein 9 9681 Nukerke T 055 21 14 04 info@deriemaecker.be www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

HET LAND VAN AALST - DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
Jaargang LXIX - 2017 - Nummer 1 - januari - februari - maart

H. LUYCKX
Oproer van keizersgezinde dorpelingen in het Land van Aalst in 1790 3-32

D. VAN DE PERRE
De relatie tussen de dorpsnamen Ransbeke en Sint-Antelinks 33-48

R. STEYAERT
Elisa Van Caulaert, een moedige Ninoofse verzetsvrouw 49-58

B. MERCKAERT en G. VANDE WINKEL
Aanvullingen bij 'De opeising van arbeidskrachten tijdens "De Groote Oorlog" in het kanton Ninove' 59-66

SIGNALEMENT 67-68

Afgiftekantoor: Gent X
Erkenning: P303215

Verantw. uitg.: Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare